

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Eerste jaargang, nummer 1, juni 2009

Van de redactie

In 1983 werd de vertaling – vanuit het Latijn – van een deel van de ‘Chronicon Tielense’ gepresenteerd, de ‘Tielse kroniek’. Een bijzondere gebeurtenis voor Tiel maar niet alleen voor deze stad want in de kroniek komen dan wel lokale en regionale onderwerpen aan de orde, ook gebeurtenissen elders op de wereld worden beschreven. Dat wil zeggen: volgens het beeld dat de schrijver van de wereld had en dat was nogal beperkt in de jaren 1450-1455. In die periode moet de auteur namelijk zijn ‘kroniek’ geschreven hebben. Wie hij was is nog steeds niet bekend en dat zal ook wel nooit gebeuren. In ieder geval moet hij zowel in Tiel als in IJzendoorn gewoond hebben en was hij geen geestelijke.

Aan zijn kroniek werd tussen 1552 en 1566, dus een eeuw later, een deel toegevoegd en wie dat schreef is wel bekend: de Tielse pastoor Peter van Teeffelen.

Die uit heel verschillende delen bestaande kroniek maakte nogal wat omzwervingen en verdween soms zelfs ‘uit het zicht’. Opmerkelijk is in dit verband dat op 23 mei 1845 in het Tielsch Weekblad bij de gemengde berichten het volgende regeltje staat: ‘De Chronicon Tielense is weer gevonden’. Meer niet. Intrigerend!

Eind jaren zeventig – van onze voorgaande eeuw – zetten studenten van de universiteit van Nijmegen zich aan de vertaling, vanuit het Latijn, van een deel van de Chronicon Tielense. In 1983 kwam het uit en dat was een prestatie van formaat. De presentatie ging vergezeld van een indrukwekkende tentoonstelling in het stadsarchief.

De Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken besloot begin dit jaar een eigen tijdschrift te gaan uitgeven. Onderwerpen die op enigerlei wijze met het rijke verleden van stad en ‘ommelanden’ te maken hebben, zullen beschreven worden. Maar ook artikelen over het hier en nu zullen tot de inhoud behoren. Want – hoe dan ook – het zal allemaal weer geschiedenis worden.

Een naam voor een magazine vinden die de lading dekt, valt nooit mee. Ook nu niet. Er werden vele suggesties gedaan. Maar tenslotte overheerste het idee: waarom eigenlijk niet gewoon ‘De nieuwe kroniek’? Een eenvoudige naam maar wel een die klopt want er is een oude kroniek en wat een kroniek doet is: gedenkwaardige gebeurtenissen vastleggen zonder dat ze een onderlinge samenhang hoeven te hebben.

De bedoeling is dat ‘De nieuwe kroniek’ minstens drie keer per jaar uitkomt. Leden van de Oudheidkamer ontvangen uiteraard een exemplaar, maar ook op een aantal openbare trefpunten zal men het blad vinden.

Menko Menalda nieuwe voorzitter

Menko Menalda (62) is de nieuwe voorzitter van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. Met algemene stemmen werd hij tijdens de laatste ledenvergadering gekozen.

Menalda is geboren in Leeuwarden, was als jurist werkzaam in het bedrijfsleven en woont momenteel in Beneden-Leeuwen. Sinds 2007 maakt hij deel uit van het bestuur van de Oudheidkamer.

Hij volgt Henk van den Hoofdakker op, die vier jaar voorzitter was. Van den Hoofdakker is kortgeleden verhuisd van Lienden naar Rhenen, wat volgens zijn zeggen niet direct de reden was voor zijn afscheid. “Maar ja, ik woon nu wel aan de andere kant van de rivier”, zo zei hij. ‘Uiteraard’ zei hij lid van de vereniging te blijven, want hij had zich er altijd thuis gevoeld.

Menko Menalda (‘en ik kom dus van weer de overkant van een andere rivier’) bedankte Van den Hoofdakker voor zijn inzet en vooral ook zijn bijzondere manier (‘vol kwinkslagen’) van leidinggeven. De vertrekkende voorzitter is een man die goedvol kan praten, maar ook strak en krachtdadig een vergadering, of gesprekken van andere aard, kan leiden.

Omslagfoto: *Familie en andere inwoners van Ingen lieten foto's maken en stuurden die op naar Nederlands-Indië om twee daar dienende mede-dorpsbewoners een hart onder de riem te steken.*

Inhoudsopgave

Langs de dijk	4
Bespiegelingen van Henk van den Hoofdakker	
‘Ella, waar breng je ons naartoe?’	5
De nieuwe archiefdirecteur Ella Kok-Majewska is een schoolvoorbeeld van snel integreren. Wie is ze?	
‘De slachtoffers krijgen een gezicht’	11
Tjeerd Vrij (50) verbaasde zich elf jaar geleden als nieuwe Tielenaar dat een allesomvattende historie van de Tielse joden nooit geschreven was. Hij vroeg zich af hoe dat kon en ging er zich in verdiepen. Nu heeft hij het concept voor een boek klaar.	
‘Hé, hoe is het met jou, werk je nog?’	17
Het Lingecollege heeft slag van het organiseren van reünies. Elk jaar één. Een verslag van een boottochtje met de eindexamenleerlingen 1960-1966.	
Kijker - Kaliningrad	23
Hoe je ‘iets’ kunt krijgen met een stad waar je nooit geweest bent – column.	
Wat betekenen de banden met het verleden voor ons?	25
Van Lies van Donselaar-ten Bokkel Huinink (1929), de dochter van een Tielse huisarts, werd in 1995 haar dagboek uit de oorlog gepubliceerd, ‘Waar blijven de Tommies?’ Vele lezers namen contact met haar op: om hun hart te luchten. Lotgenoten onder elkaar. Ze beschrijft nu al die contacten. Een opzetje voor de derde druk van haar boek?	
Vondst van eerste Romeins schrift een wondertje	39
Zelfs Mina Bakgraag leeft nog een beetje voort	42
Oudste vereniging van Tiel viert 49ste lustrum	46
Boekbespreking ‘Kom niet, het is een mooi land maar niet om er te vechten’	48
Boekbespreking ‘Het Ingense veer’	51
Gelezen	53
Programma 2009-2010	55

Langs de dijk

Door Henk van den Hoofdakker

Het was een mooie tijd, mijn tijd als voorzitter van de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken. Ik had bij voortduring het gevoel dat we echt met iets bezig waren. Dat was trouwens ook de mening van veel leden. Dat kon je merken uit hun betrokkenheid en hun aanwezigheid.

Het valt overigens niet mee om een structuur te bedenken in een vereniging met bijna vijfhonderd leden waarbinnen de betrokkenheid van al die leden een vorm kan vinden.

De broodnodige communicatie, ach meneer.

Het is juist daarom van groot belang dat u thans een eerste exemplaar in uw hand heeft van een nieuwe ontwikkeling. Ik stel me daar veel van voor. De werkgroepen en commissies van de Oudheidkamer hebben nu een forum. Ze hebben een plaats waar zaken kunnen worden uitgelegd, aangemeld, becommentarieerd, aanhangig gemaakt. En er kan gereageerd worden, door leden en niet-leden.

Ik ben er van overtuigd dat er veel meer mensen in onze omgeving zijn die zich betrokken voelen en willen voelen bij de ontwikkelingen in en van ons gebied dan er leden van onze vereniging zijn! Het prachtige rivierenland met steden en dorpen, maar bovenal met een rijke historie, verdient die belangstelling ook. Als je met je rug naar de Groote Sociëteit staat en over de rivier kijkt; als je een fietstocht maakt door de landerijen naar Buren, Lienden en een eindje langs de Rijn; als je de oude loop van het TBC-lijntje te voet volgt; als je door het oude Tiel langs het Ambtmanshuis, het voormalig Gymnasium en het Plein wandelt; het kan haast niet anders of je beseft dat het de moeite meer dan waard is om tijd en aandacht te besteden aan die leefomgeving. Niet met als hoofddoel alles te laten zoals het is, want dat kan niet en dat moet je ook niet willen. Nee, niet om veranderingen tegen te houden, maar om er voor te zorgen dat al datgene waar wij aan hechten, zich zodanig ontwikkelt dat ook onze kinderen er zich in zullen kunnen thuisvoelen. Dat betekent bescherming van het bestaande, maar ook verantwoorde ontwikkeling en vernieuwing.

Onze officiële vertegenwoordigers, plaatselijke, provinciale en landelijke politici, moeten bij hun werk gekwalificeerde meedenkers hebben. Daar moeten ze niet alleen niet omheen kunnen, maar ook niet omheen willen.

Onze vereniging zal die rol van meedenken blijven spelen.

Wij hebben de bestuurders en politici nodig. Dat ligt voor de hand, dat weten we, begrijpen we en accepteren we. Die bestuurders en politici hebben óns nodig. Dat ligt wat gecompliceerder voor wat betreft begrip en acceptatie. Daar zullen we aan moeten blijven werken.

Dit magazine zal naar vorm en inhoud ook aan die noodzakelijke onderlinge afhankelijkheid gaan bijdragen. Een niet geringe opgave, maar alleszins de moeite waard!

‘Ella, waar breng je ons naartoe?’

Door Aad Nekeman*

Anderhalf jaar geleden kreeg Ella Kok-Majewska** een ‘signaal’ dat ze de opvolgster van good-old Wim Veerman als directeur van het Regionaal Archief Rivierenland zou kunnen worden. Mooi om te horen natuurlijk, maar zo ver was het nog niet. Zo wachtten er onder meer gesprekken met twee beoordelingscommissies, een personele en een bestuurlijke. Is ze door de mangel gegaan? Het woord, het oude woord voor wringer, neemt ze niet over. “Het waren hele serieuze gesprekken”, zegt ze. “Ik moet per slot van rekening een brug zijn tussen het archief en de zes gemeenten en het waterschap. Waar de nadruk in al die gesprekken op lag? Op mijn visie op het archief natuurlijk, op zaken als educatie en digitalisering.” Maar ook heel sterk op: “Ella, waar breng je ons naartoe?” Even later, in een onbewaakt ogenblik, laat ze dat woord toch ook vallen: mangel, ja, daar is ze toch wel doorheen gegaan.

Dat is niet zo vreemd. Een geboren Poolse die directeur wordt van een zo typisch Nederlands instituut als een archief? Taal, cultuur, eigenaardigheden, hebbelijkheden, al dat typische Nederlandse en dat dan van eeuwen her, kan een ‘buitenlander’ daarmee uit de voeten? Uiteindelijk klonk er een ‘ja’ van degenen die haar moesten beoordelen. “Wat me vooral ook goed deed, was dat mijn collega’s al snel lieten merken dat ze het eigenlijk als vanzelf-

sprekend vonden dat ik het zou worden. Want het is toch eigenlijk heel bijzonder: eerst ben je collega’s en dan ineens ben je de baas...Dat gaat niet altijd goed, hè. Daarom was ik zo blij met hun reactie.”

Hoewel iedereen in de praktijk wel op zijn eigen manier zal reageren?

“Dat hou je...”

*

Aad Nekeman (62) is oud-dagbladjournalist en schreef onder meer de boeken ‘De stille miljoenen van het Rivierenland’ en ‘De overlevers’.

**

Ella Kok-Majewska (34) is per 1 september de directeur van het Regionaal Archief Rivierenland (RAR). De archieven van zes gemeenten en van het waterschap vallen er onder. Dat betekent eigenlijk het ‘verleden’ van het hele Rivierenland, van het verre oosten tot tamelijk ver in het westen. Er zijn negentien personeelsleden. Als Ella Kok 1 september als directeur begint, is ze exact negen jaar bij dit archief. Dat het met haar leven zo zou gaan, had ze nooit gedacht toen ze opgroeide in het Poolse stadje Swidnik.

De mens

Met haar benoeming maakt ze eigenlijk landelijk nieuws. Veertien jaar geleden naar Nederland gekomen om met appels plukken geld te verdienen voor een studie in Polen (letteren), teruggegaan, teruggekomen en gebleven. En nu dit. Wie zou het van haar kunnen winnen wat integreren betreft?

“Ik ga in de mens op, in een gemeenschap, in een volk. Ik denk dat ik overal kan aarden. Maar mijn leven is hier. Ik heb een fantastisch gezin.”

Je band met Polen en Nederland? Welke is sterker? Als je in de toekomst nou eens een prachtige baan bij een Pools instituut aangeboden krijgt?

“Je maakt een denkfout. Ik heb een band met mensen. Ik ben met mensen bevriend omdat ze bepaalde eigenschappen hebben. Niet omdat ze Pools zijn, of van welke nationaliteit ook.”

Haar geboortenaam is Elzbieta. In Polen hebben ze voor elke naam een vaste afkorting en voor Elzbieta is dat Ella, maar je schrijft Ela. Dus toen ze in Nederland kwam en dat zo schreef, zei iedereen Ela. Het dreigde gecompliceerd te worden en dat was het meteen een stuk minder toen ze Ella ging schrijven. Praten over die naam brengt haar even bij haar ‘werk’ als presentatrice voor Stads TV Tiel. Dat blijft ze doen, want dat doet ze graag. Ze krijgt een nieuw programma, een soort ‘De wereld draait door’ op z’n Tiels. “Stellage heet het”, zegt ze, “daar zit mijn naam in. Leuk hè.”

Ze heeft een vijf jaar oudere zuster, Beata, en een dertien jaar jonger broertje, Łukasz. “Een nakomertje dus.” Haar moeder is zestig jaar. Drie jaar geleden overleed haar vader. “Dat valt niet mee plotseling te horen als je er zo

ver vandaan bent.”

Ze groeide op in Swidnik, een stad nu ongeveer zo groot als Tiel. “De geschiedenis van Swidnik als stad begon echter pas zo rond 1950, toen er een helikopterfabriek kwam. De plaats begon enorm te groeien. De eerste vermelding van Swidnik dateert overigens wel uit 1392.”

Geboorteplaats Swidnik, in Oost-Polen dichtbij de grote stad Lublin, is inmiddels aardig bekend geworden, zegt ze. “In een van de oudere afleveringen van James Bond, ik weet niet meer welke, staat iemand op een hoog platform, ik geloof Bond, en dan komt er ineens een helikopter boven dat platform uit. En wat staat daar op? Juist, *PZL Swidnik*.” De helikopterfabriek is vandaag de dag niet meer zo groot, de omvang is weer bescheiden geworden.

Bibliothecaresse

Ze las altijd veel, van allerlei genres. Omdat ze bibliothecaresse wilde worden had ze er haar zinnen op gezet eerst Pools in Lublin te gaan studeren (‘ik had de formulieren al thuis’) en daarvoor wilde ze het geld verdienen met appels plukken in Nederland. “Als meisje dacht ik altijd aan dat beroep bibliothecaresse. Ik las erg veel. Als kind weet je niet dat er ook zoiets als archivariissen bestaan. Trouwens, voor een deel stemmen de opleidingen voor archivaris en bibliothecaresse overeen. Daar kwam ik pas later achter.”

Drie maanden lang plukte ze in gezelschap van haar zus en zwager in Eck en Wiel. Maar wat ze uitgestippeld had, kwam niet uit, want ze liep hier Tielenaar Jeroen Kok tegen het lijf. “Ik hoefde niet zo lang na te denken over zijn vraag...En ik dacht ook: in Nederland zijn ook genoeg mogelijkheden om te studeren.”

Ella Kok-Majewska bij de Waterpoort. "Ik denk dat ik overal kan aarden. Maar mijn leven is hier." Foto: Jan Bouwhuis

In 1994 trouwden ze en een jaar later werd dochter Nicole geboren. "We wilden niet dat de opa's en oma's zouden zeggen: hé, ze heeft een Poolse naam, of andersom: hé, ze heeft een Nederlandse naam. Daarom werd het Nicole. Trouwens, ze zouden van een andere naam toch niks gezegd hebben..."

"Ik heb in Nederland altijd veel gestudeerd. Ik hou van studeren, doe het graag. Vanaf 2000 heb ik constant in deeltijd gestudeerd. Op een gegeven moment had ik even niets te studeren en toen ben ik mijn vaarbewijs gaan halen. Zo maar. Of nou nee, ik had vroeger als meisje wel gezeild, op de Mazurische meren, dat is helemaal in het noorden. En Jeroen was er weleens op uit geweest met een motorboot.

Dat vaarbewijs, dat komt weleens van pas, dacht ik."

Minstens één keer per jaar gaan ze op vakantie naar Polen, vier weken. Altijd eerst naar Swidnik, 1500 kilometer hier vandaan, vier dagen reizen. "Onze vakantie bestaat uit familiebezoek en wat we dan noemen *vakantievakantie*. We overnachten altijd net over de grens in Polen, op de heen- en op de terugreis. Al jaren doen we het zo. 'Sen' heet het hotel, droom. De vrouw van dat hotel vindt het altijd zó leuk dat we komen dat ze steeds tachtig kilometer verderop het vlees gaat halen dat ik zo graag eet. Honderdzestig kilometer heen en terug! Wat het is? Konijn in honingsaus, het moet op een laag pitje heel lang sudderen, wel drie dagen. We reizen dan wel vier dagen, maar ei-

Met moeder, jaren zeventig. "Het zal in Polen niet overal hetzelfde zijn maar mijn moeder, zus en broer hebben de meest moderne communicatiemiddelen. Ik heb veel contact met ze."

Foto: eigen collectie

genlijk is het al vakantie als we bij die vrouw zijn. Het is toch ongelooflijk dat iemand dat doet.

Ik probeer de laatste tijd bij Jeroen en Nicole ook wel andere landen te promoten om op vakantie te gaan, maar nee, ze willen altijd steeds naar Polen. Nicole ook, geen denken aan een ander land, ze is nu veertien. Jeroen zou best in Polen willen wonen, hij is timmerman, een hele goeie, hij is al de derde generatie. Waarom hij dat zou willen? Om de mentaliteit, de gastvrijheid, de ruimte..."

Ze heeft veel contact met haar familie. "Mensen hier denken nog weleens dat we daar niet beschikken over goeie communicatieapparatuur. Het zal niet overal hetzelfde zijn maar mijn moeder, zus en broer hebben de meest moderne communicatiemiddelen. Ik heb veel contact met ze."

Moeder

"Er was een project van het archief voor de basisscholen dat 'Reizen in de tijd' heette. Een deel van het programma had ik op Nicole uitgeprobeerd, een soort memory. Ze bleek het hartstikke goed te kunnen. Er zaten ook twee filmpjes bij en daar zat ik in. Nicole zat op de school de Moespot en toen de filmpjes daar vertoond werden, gilden die kinderen: héééé Nicole, je moeder staat er op. Dat was wel leuk. Het ging ook om de evacuatie van Tiel tijdens de Tweede Wereldoorlog, interviews met mensen die destijds veertien en vijftien jaar waren." In het zelfde project zat ook een film over het carillon en daar zat een LP bij. "Zeiden ze: wat is dat een rare CD...Ha, ha."

Ze presenteert bij Stads TV Tiel nu vijf jaar en ze wil dat blijven doen. Presenteren is het tegendeel van stilletjes in een hoekje zitten. "Ik weet het, ik ben altijd heel druk, vaak het middelpunt. Maar ik mag ook graag stilletjes zitten observeren, hoor."

"Bij het archief kom ik met veel mensen in contact en bij de Stads TV met nog meer. Ik kom graag met mensen in contact, wat hebben ze meegemaakt, wat beweegt ze? Een archief is toch ook: de mens vastgelegd op papier. Ik hou van mensen. Boos? Natuurlijk kan ik ook boos worden. Maar bij aanvang ga ik altijd uit van het goeie in de mens. Noem het naïef, ik noem het positief."

De geschiedenis bewijst toch anders?

"Ik denk dat het meer te maken heeft met groepen, niet met individuen. Waarom zijn hooligans zo? Door het groepsgebeuren zijn

ze zo, ze worden er door opgefokt. Als individuen zijn ze anders.

In groepen kunnen mensen trouwens ook hele goeie dingen doen; ja ik weet het, ook hele slechte. Swidnik is niet zo ver van Majdanek, een van de grootste concentratiekampen...”

Individen zoeken elkaar nu eenmaal op, het begin van de ellende.

“Ja, ze zoeken elkaar op, maar ik blijf vinden dat je mensen in eerste instantie toch als individu moet zien, en beoordelen...”

Trots

Ella's vader was vrachtwagenchauffeur, haar zus huisvrouw en haar 'broertje' (eenentwintig) werkt op een fabriek.

Ze zullen wel trots op je zijn?

“Heel erg trots. Ja, ik moet wel uitleggen wat

de functie inhoudt, maar dat moet ik ook in Nederland, hoor. Dan zit je in een gezelschap met mensen die toch wel wat geleerd hebben en dan moet je uitleggen wat archivaliek betekent. Die studie heb ik gedaan tegelijk met hbo informatiemanagement. Ik heb naast mijn werk twintig tot dertig uur per week gestudeerd, dat heb ik jarenlang zo gedaan. Nu ben ik bezig met MBA, Master of Business Administration. Het is een universitaire managementstudie, ik ben aan het afstuderen.”

Ze zal inmiddels wel meer van de Nederlandse dan van de Poolse historie weten?

“Nee hoor, ik denk dat ik van de Poolse net zoveel weet als van de Nederlandse. Ik lees alles, Jeroen heeft een prachtige boekenkast voor me in de kamer gemaakt, een hele grote. Maar van Tiel weet ik natuurlijk veel meer dan van Poolse plaatsen. Mensen die het archief bezoeken staan er vaak van te kijken dat ik ook oud-Nederlands schrift kan lezen. Dat u dat als Poolse kunt, zeggen ze dan.”

Dat soort verbazing is ze wel gewend, dat is al zo vanaf het begin dat ze bij het archief naar binnen stapte. Dat een Poolse...

Laatst was ze samen met een collega ergens en daar ving iemand op dat ze Pools was én bij het archief in dienst. “Dan zeker op de administratie?”, was de vraag, waarop ze niet antwoordde maar haar collega wel: “Nee, ze is onze nieuwe directeur...”

Prototype

Met alle respect voor andere directeurs van archieven en instellingen in die sfeer, Ella

*Ella (links), haar zus met broertje op schoot en een nichtje.
“Ja, ze zijn heel erg trots op me. Ik moet wel uitleggen wat de functie inhoudt, maar dat moet ik ook in Nederland.”*

Foto: eigen collectie

‘Ella, waar breng je ons naartoe?’

Vakantie met man en dochter in Polen. “Ik probeer de laatste tijd bij Jeroen en Nicole ook wel andere landen te promoten, maar nee, ze willen altijd steeds naar Polen.” Foto: eigen collectie.

Kok-Majewska is niet het prototype van dat beroep. Een knappe, elegante vrouw, goedlachs, zeg maar uitgesproken vrolijk, en welbespraakt. Wie haar weleens in de studiezaal geobserveerd heeft, weet dat ze ook wel streng kan zijn. Bezoekers moeten wél voorzichtig omgaan met die waardevolle oude spullen. Máár, kan ze ook hárd zijn? Dat moet een directeur soms toch ook?

Ze gaat wat achteruit zitten en knikt, voor haar doen tamelijk ernstig. “Dat vroegen ze me uiteraard ook in de beoordelingsgesprekken. Ze bedachten ook situaties en vroegen me wat ik in voorkomende gevallen zou doen. Ik heb geantwoord: dat zal ik bepalen wanneer zo’n situatie zich voordoet. Dat vonden ze geloof

ik wel een goed antwoord.”

Overigens bezigt ze zelf niet het woord ‘hard’. Ze houdt het liever bij ‘zakelijk’. Dat kan ze wel degelijk zijn, dat wordt toch ook van haar gevraagd?

Verbazing leidt tot boek over joden van Tiel

...‘De slachtoffers krijgen een gezicht’...

Door Tjeerd Vrij*

Een jaar geleden keek ik naar de documentaire ‘De andere familie Frank’ bij het geschiedenisprogramma Andere Tijden van de VPRO. Het programma toonde zwart-wit filmbeelden die waren ontdekt van het joodse echtpaar Frank en hun dochtertjes Betty en Daatje uit Ochten. Vader Frank had daar een goed lopende manufacturenwinkel en was één van de eersten uit het dorp die niet alleen een auto had, maar óók een filmcamera. De documentaire liet filmfragmenten van onschuldige familietaferelen zien en beelden van de beide dochtertjes die op straat en tussen de hoogstambomen speelden. Ik heb ademloos gekeken. De bewoners van Ochten die in de documentaire geïnterviewd werden en in 1940 nog kinderen waren, konden zich de familie als de dag van gisteren herinneren. Ze bleken nog steeds verbijsterd te zijn over de keuze van de familie om niet onder te duiken en zich op 9 april 1943 ‘vrijwillig’ door een busje van de Eerste Tielsche Autobus Onderneming (ETAO) van de firma Verhoeks te laten ophalen. Om zich samen met de overige joodse families, die niet waren ondergedoken, uit Tiel en omliggende dorpen naar kamp Vught te laten brengen. Het halve dorp was die dag uitgelopen en zwaaide de familie uit.

Het beeld van al die mededorpingen die stonden te zwaaien terwijl de bus met de familie Frank erin de dijk op reed, bleef in mijn hoofd hangen. Zelf woon ik al elf jaar in het centrum van Tiel en wist dat er een joodse gemeenschap in Tiel is geweest. Jaren terug had ik al een keer gelezen dat er zelfs een joodse begraafplaats was. Ook wist ik natuurlijk van

de Tielse synagoge en het joodse monument waar we ieder jaar met dodenherdenking in een stoet langslopen. Maar hoe zat het nu precies met de Tielse joden? Wie waren zij? Hoe is het ze vergaan?

Puur uit nieuwsgierigheid ging ik in de diverse geschiedenisuitgaven over Tiel op zoek naar meer informatie. Al snel bleek de infor-

*

Tjeerd Vrij (50) is organisatie-adviseur en woont nu elf jaar in Tiel. Hij ontdekte tot zijn grote verbazing dat de geschiedenis van de Tielse joden nog door niemand allesomvattend was onderzocht en beschreven. Hij ging informatie verzamelen en voor hij het wist had hij zich in het onderwerp vastgebeten. Hij deed literatuuronderzoek, speurde in archieven, sprak met Tielenaars die de lokale historie door en door kennen en spoorde zelfs enkele joodse mensen op die nog voor de oorlog in Tiel geboren zijn. Vrij is nu bezig zijn bevindingen in een boek te verwerken. In deze bijdrage vertelt hij iets over zijn zoektocht.

matie over de joodse gemeenschap fragmentarisch te zijn. Het viel me ook op dat in allerlei publicaties verschillende aantallen joden werden genoemd. Zowel voor het aantal joodse inwoners in 1940, als voor het aantal joodse slachtoffers. Dat irriteerde me. ‘Als we de aantallen al niet eens goed weten?’, dacht ik. ‘Hoe zit het dan met de kwaliteit van de rest van de informatie?’ Ik sprak hier een keer over met mijn buurvrouw Ella Kok-Majewska, van wie ik wist dat ze bij het streekarchief werkt. Op een dag kwam Ella met een verrassing: een kopie van een deportatielijst met namen van joodse inwoners van Tiel, opgesteld in april 1943 door Tielse ambtenaren. Ik was stomverbaasd. ‘Komt dit uit jullie archief?’, vroeg ik. ‘Ja hoor’, zei Ella, ‘en er is nog veel meer, kom maar eens kijken’. Een paar weken later heb ik dat gedaan en was opnieuw verrast. Ik vond in diverse archiefdozen nog veel meer lijsten en nog veel meer documenten die betrekking hadden op de vervolging van de Tielse joden. Vanaf dat moment had het onderwerp mij gegrepen en besloot ik meer onderzoek te doen. Ik kwam er snel achter dat nog niemand zich echt grondig had verdiept in deze geschiedenis. Terwijl het onderwerp dit wel waard is. Het was een gemeenschap die al een paar eeuwen in Tiel bestond, haar periode van bloei en verval had gehad en in de oorlog bijna in haar geheel van de Tielse kaart was geveegd. ‘Misschien kan ik er een artikel over schrijven of een website maken met een foto van en een korte schets bij ieder joods slachtoffer’, waren mijn voorzichtige eerste plannen.

Reconstrueren

Inmiddels zijn we een half jaar verder en heb ik niet alleen vele dagen doorgebracht in de studiezaal van het Regionaal Archief Rivie-

Het Jodenstraatje in 1938 of 1939. Louis (links) en Robert de Winter met op de achtergrond hun moeder Henriëtte de Winter-Polak bij de lederwarenzaak die ze samen met haar man Samuel dreef. Foto: Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland.

renland, maar ook bij het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), het Nationaal Archief, het Joods Historisch Museum en het Rode Kruis. Ik vond zoveel materiaal dat ik besloot een boek over het onderwerp te schrijven. Daarmee ben ik op dit moment halverwege. Ik beschrijf als aanloop de joodse gemeenschap tot 1940 en daarna de verwikkelingen in de jaren 1940 - 1945. Ontwikkelingen die, op basis van het vele materiaal, zeer goed zijn te reconstrueren.

Van een afstand gezien wijkt die vervolgingsgeschiedenis niet af van wat er in de rest van

130

1944
7
13350

Politie Tiel.

Lijst van inbewaring genomen
goederen, toebehoorende aan
D.S. Gersons
Deze goederen waren door Gersons
achtergelaten ten huize van A.
van Gauns, wonende Dr. Bosstraat
no. 31.

- 1 Gewatteerde deken
- 2 kleerhangers
- 2 stropdassen
- 1 parapluie
- 1 wandelstok
- 2 pantalons
- 1 colbertjas en vest
- 1 paar schoenen
- 1 paar overschoenen
- 1 flesoon haarmiddel
- 1 potje met poeder
- 1 tandenborstelbakje
- 1 hoed

Voornoemde goederen zijn in kast No. 5 op de theori
kamer opgeborgen.

Tiel, 27 Maart 1943.

De agent van politie,

C. T. A. S. ek.

De schamele bezittingen die David Gersons achterliet, werden door de Tielse politie opgehaald en geïnventariseerd. Bron: Regionaal Archief Rivierenland, toegang 7/13350.

... 'De slachtoffers krijgen een gezicht' ...

Nederland gebeurde. Wanneer je echter gaat inzoomen op de individuele families en individuele mensen, worden het opeens wél bijzondere verhalen. Het verhaal van de holocaust wordt dan minder abstract, de slachtoffers krijgen een gezicht. Als ik nu langs bepaalde huizen in het centrum van Tiel loop, dan weet ik dat daar joodse gezinnen hebben gewoond. Bijvoorbeeld de familie De Winter die op het adres Jodenstraatje 1 woonde met de twee kinderen Robbie en Louis. Ze hadden daar een winkel in lederwaren. Ik vond zelfs een foto van de twee jongens die voor de winkel staan met op de achtergrond hun moeder Henriëtte. Als je goed kijkt, zie je dat de pui van de winkel nu nog precies hetzelfde is als op de foto (er zit nu een afhaalpizzeria in). De familie is op 9 april 1943 in dezelfde bus gestapt als de familie Frank uit Ochten. En net als de familie Frank zijn ze nooit meer teruggekeerd.

Politie

Op de lijst van Tielse joodse slachtoffers prijkt eenzaam en alleen de naam van de weduwnaar David Salomon Gersons, in 1943 is hij 71 jaar oud. In het gemeentearchief vond ik een inventarislijst met huisraad die de heer Gersons achterliet toen hij naar Westerbork vertrok. De lijst is opgesteld door de Tielse politie en vermeldt zijn schamele bezittingen. Dertien items worden opgesomd, waaronder: '1 gewatteerde deken, 2 kleeerhangers, 2 stropdassen, 1 parapluie, 1 wandelstok, 2 pantalons, 1 flacon haarmiddel, 1 hoed'. Dat is alles wat de man in Tiel heeft achtergelaten. Hijzelf is vergeten. Dat maakte me stil. Ik dook via het Regionaal Archief Rivierenland, de sites www.genlias.nl en het 'Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland' (www.joods-monument.nl) in de familierelaties van Da-

vid Gersons. Ik kwam er snel achter dat zijn vrouw in 1936 was overleden en dat hij vier kinderen en 8 kleinkinderen heeft gekregen. Van deze drie generaties Gersons blijken van de 16 gezinsleden (inclusief huwelijkspartners) er 10 door de nazi's vermoord te zijn. Ik vertelde dit aan Wim Veerman, de directeur van het streekarchief. 'Gersons...Gersons', zei hij hardop nadenkend, 'volgens mij hebben we hier in het archief een soort van dagboek van die man'. Ik viel bijna van mijn stoel. 'Een dagboek!', zei ik, ik kon mijn oren niet geloven. Behalve van de slager Sal Manassen, had ik van de joodse inwoners van Tiel nergens een persoonlijke vastlegging van hun geschiedenis gevonden. Dus een eventueel dagboek van David Gersons zou zeer interessant zijn. Dit bleek het ook te zijn, alleen is het niet van David Gersons, maar van zijn zoon Berthold. Deze Berthold had de oorlog wel overleefd en heeft in de jaren zeventig (hij is dan gepensioneerd) in zo'n 25 pagina's de familiegeschiedenis opgeschreven. Uit dit verhaal komt een heel ander beeld van de familie naar voren dan die armzalige lijst met achtergebleven huisraad deed vermoeden. De Gersons blijken een zeer vooraanstaande familie in Tiel te zijn geweest. Ze handelden in huiden vanuit filialen in Amsterdam en Brussel, deden zaken met partners in Londen en Parijs tot in Polen, Italië en Tsjecho-Slowakije toe. Ze woonden op de Konijnenwal 25 (waar later burgemeester Cambier van Nooten woonde). In 1921 hadden ze al een auto met chauffeur. Via Wim Veerman wist ik een kleinzoon op te sporen en kwam ik in contact met de familie. Ook zij weten weer details toe te voegen die het verhaal van David Gersons completer maken.

Israël

En zo vergaat het me steeds in deze zoektocht naar de joodse gemeenschap van Tiel. Je gaat op onderzoek uit en je vindt waardevolle informatie. Het doet mij denken aan het jaar dat ik in Israël in een kibbutz woonde toen ik negentien jaar was. Het land is zo rijk aan geschiedenis, er is door de eeuwen heen zoveel gebeurd, dat waar je ook een schep in de grond steekt, je altijd wel wat vindt. Sinds enige tijd heb ik zelfs contact met de waarschijnlijk enige joodse inwoner van Tiel die het allemaal heeft meegemaakt en nu nog leeft. De heer Jozef Hes die in 1940 vijftien jaar oud was, op de Stationsstraat 21 woonde, het geluk had dat zijn ouders voor onderduik zorgden, de oorlog daardoor overleefde en besloot na de oorlog naar Israël te emigreren. Inmiddels is hij een gepensioneerde psychiater en hoogleraar aan de Universiteit van Tel Aviv en kijkt terug op een zeer bewogen leven. En...hij heeft nog een zeer goed geheugen. Via de heer Hes kom ik dus ook weer allerlei details te weten over het joodse leven in Tiel.

Het archief van de procureur-generaal

Een andere ontdekking deed ik in Amsterdam. Omdat ik een bepaald document uit het gemeentearchief van Tiel niet kon verklaren, vroeg ik om hulp bij een medewerker van het NIOD. Die wees mij op het archief van de procureur-generaal van de provincies Gelderland en Overijssel uit de periode '40-'45. Die procureur-generaal was de NSB'er De Rijke, die in Arnhem was gezeteld en een soort van baas was van de gemeentepolitie. De archief-medewerker vertelde me dat er nooit iemand in dat archief kijkt omdat het niet geïnventariseerd is. 'Ga daar maar eens zoeken', zei hij, 'maar je moet er wel de tijd voor nemen want

het is nogal veel'. Het bleek om 139 dozen te gaan, in iedere doos drie mappen volgepropt met documenten. Ik besloot er eens in te kijken en inderdaad, er kwam een muffe geur uit de dozen. De knopen van de linnen bandjes waarmee de mappen waren dichtgebonden, voelden stijf aan. Het was lang geleden dat iemand ze had losgemaakt. Tot mijn stomme verbazing vond ik in de eerste de beste doos die ik opende allerlei week- en maandrapporten van korpschefs van de gemeenten uit de provincies waar de procureur-generaal over ging. Ook rapportages en processen-verbaal van korpschef De Jong en zijn opvolger Overeem uit Tiel. Ik heb ze allemaal gelezen en kreeg zo een inkijkje in de rol van de politie in die jaren. Wat een vondst! Ik moest alleen al die 139 dozen nog door. Dat heb ik ook gedaan in een tempo van zo'n dertig dozen per dag. Niet iedere doos was boeiend, maar met het idee dat uit de laatste doos nog een bijzonder document tevoorschijn kon komen, zette ik door. Het archief bleek niet alleen een chaos, maar ook een goudmijn te zijn. Zo vond ik een vier pagina's tellend verslag van korpschef Overeem waarin hij vol trots rapporteert hoe hij met zijn mannen de april-mei staking van 1943 in Tiel heeft gebroken, tachtig stakers heeft laten arresteren en zes stakers uitleverde aan de Sicherheitspolizei (waarvan er twee werden geëxecuteerd). In iedere rapportage is een vast kopje 'Joden te Tiel'. Ook daar haalde ik informatie uit waar ik anders nooit achter was gekomen. Maar er zitten in de rapportages ook hiaten. Zo ontbreekt helaas precies de weekrapportage van alle korpschefs van de tweede week van april 1943, toen Tiel en de rest van de provincie 'Judenfrei' werden gemaakt. Zou dat toeval zijn?

Een paar dozen zaten vol met correspon-

tie over woonwagenbewoners. Ook een doelgroep die Duitsers als ‘Untermenschen’ beschouwden en waar ze weinig goeds mee van plan waren. Ik vond een door de Tielse politie opgestelde lijst op naam uit 1944 van de woonwagenbewoners van Tiel. Het blijken er 82 te zijn. Dat was een grotere gemeenschap dan de joodse! In een andere brief wordt gemeld dat deze woonwagenbewoners allemaal naar een ‘verzamelpunt’ ergens in de provincie zijn gebracht. Hetzelfde gebeurde in de andere gemeenten. Van daaruit werden ze naar Westerbork gebracht. ‘Hoeveel van hen zouden er zijn vermoord’, vraag ik me af. Dit onderwerp is ook een studie waard. Ik heb deze vondst in ieder geval gemeld bij het informatiecentrum Westerbork, waar ze onderzoek doen naar de vervolging van Sinti en Roma.

Bij boeren

Een lastig onderwerp is de onderduik. Onderduiken was natuurlijk illegaal en daarom is er niks officieel over vastgelegd. Je moet het hebben van de ‘oral history’. Lastig omdat die verhalen daarmee niet verifieerbaar zijn door middel van andere bronnen. Uit de verhalen die ik heb verzameld ontstaat het beeld dat de meeste joodse inwoners van Tiel die onderdoken, dat niet in Tiel deden maar bij boeren in de Betuwe, in Brabant, Limburg en ook in grote steden als Utrecht en zelfs Amsterdam.

Nergens heb ik (nog) aanwijzingen gevonden waaruit blijkt dat het Tielse verzet hierbij geholpen heeft. Opvallend is verder dat er ook een omgekeerde beweging was. Enkele joden uit de grote steden vonden een onderduikadres in Tiel!

In Nederland wisten de Duitsers 74 procent van de joodse bevolking uit te moorden. Dit percentage is veel hoger dan in landen als België, Frankrijk en Denemarken. In Tiel is het percentage echter ‘maar’ éénderde. Hier is een goede verklaring voor te geven. Ook in Tiel waren helden, verraders en de grijze middenmoot die de andere kant op keek of een beetje ‘goed’ én een beetje ‘fout’ was. Daarnaast waren de Tielse joden zelf ook zeer actief in het zoeken naar onderduikadressen. Welke factoren voor dit percentage doorslaggevend zijn geweest en welke personen een sleutelrol hebben gespeeld in het dwarsbomen van de vervolging, wordt in mijn boek uit de doeken gedaan. Het plan is dat het boek over ongeveer een half jaar uitkomt. Erg blij ben ik met de redactiecommissie die inmiddels is gevormd en de concepthoofdstukken van kritisch commentaar voorziet. In deze commissie zitten onder andere Wim Veerman (directeur van het Regionaal Archief Rivierenland), Annemarie Slager-Dijkstra (lid van de Historische Werkgroep Tiel) en Willem Gradisen (historicus en wethouder).

Een ieder die uit eerste of tweede hand informatie heeft en wil verstrekken over de joodse families in Tiel in oorlogstijd, wordt uitgenodigd contact op te nemen met Tjeerd Vrij (06 - 53 59 17 22; of tjeerd.vrij@gmail.com). ‘Iedereen kan er op rekenen dat zeer zorgvuldig met de informatie wordt omgegaan en dat alleen datgene wordt gepubliceerd waar de informatiegever toestemming voor geeft’, zegt Vrij. Ook worden foto’s erg gewaardeerd. ‘Zo ben ik nog geen enkele foto tegenkomen waarop een toegangsbord staat van de stad Tiel, met daaronder het bordje ‘Joden ongewenscht’. Dergelijke foto’s bestaan van bijna alle Nederlandse gemeenten. Die foto’s werden gemaakt juist omdat het zo’n vreemd en apart beeld was. Ik kan me daarom nauwelijks voorstellen dat dit beeld ook niet door iemand in Tiel is vastgelegd’.

‘Hé, hoe is het met jou, werk je nog?’

Door Aad Nekeman

“Hallo Paul, hoe is het met jou? Werk je nog?”

“Ja, maar wel wat minder, hoor...”

“Hé, tijd niet gezien...?”

“Ja, beetje getob gehad, hè, maar...ik ben er weer.”

“Jij was toch zo goed in natuurkunde?”

“!?!”

Van school gekomen tussen 1960 en 1966, dan moeten ze nu allemaal zo tussen de 60 en 67 jaar zijn. Uiteraard oogt een deel jonger en een deel (wat) ouder. Vanaf de eerste seconde dat ze aan boord van de Smaragd I stappen, veroorzaken hun gepraat en gelach een zee van geluid. Als vier uur later de boot weer aanmeert aan de kade in Tiel, moeten enkele groepjes zo ongeveer van boord gejaagd worden. Ze kunnen maar niet van elkaar loskomen.

Voor een aantal is het de eerste reünie van de school, sommigen zijn er al voor de tweede of zelfs de derde keer. Er zijn er die al meer dan veertig jaar niet meer in Tiel zijn geweest. Van de 96 deelnemers komen er volgens de ‘inschepingslijst’ vier uit het buitenland, maar er wordt gezégd dat het er twee zijn. Duitsland en België worden kennelijk niet als buitenland gezien, te dichtbij. Maar die twee anderen, die komen echt van ver, Ron Klumpes uit Australië en Trudy Bauer uit de Verenigde Staten.

José Kuijlaars (69, oud-conrector Lingecollege) van het TOV-bestuur zegt dat van de uitgenodigde leerlingen bijna altijd een derde aan een reünie meedoet. Zij houdt de registratie van alles en iedereen bij. Een enorme klus. Voor de reünie op deze dag zijn er dus ongeveer 300 uitgenodigd. Maar hoeveel hadden het er kúnnen zijn? “Hoe bedoelt u?” Hoeveel zijn er inmiddels overleden? “O”, en ze kijkt ineens een beetje treurig, “ik denk toch al wel dertig; veel, hè. Ik zal het thuis voor u nagaan...”

TOV, de Tielse vereniging van oud-leerlingen en oud-personeelsleden van het Lingecollege (locatie Heiligestraat), organiseert nu al meer dan tien jaar reünies. Elk jaar is er wel een. Bij weinig andere scholen zal de frequentie zo groot zijn. De organisatie beleeft er veel plezier aan, de reünisten niet minder. Een boottochtje op de Smaragd I met de leerlingen uit de eindexamenjaren Stedelijk Gymnasium 1961-1966 en RHBS/RMMS 1960-1965.

Als vier uur later de boot weer aanmeert aan de kade in Tiel, moeten enkele groepjes zo ongeveer van boord gejaagd worden...

Foto: Jan Bouwhuis

Erichem

Van de 96 deelnemers die op de lijst staan, wonen er vijftien in Tiel of directe omgeving. Ton Heuff is altijd in Erichem blijven wonen, op de boerderij die hij van zijn vader overnam. In 1961 verliet hij de vierde klas van de HBS en ging naar de landbouwschool. In de kom van het dorp stonden toen nog zes boerderijen, zegt hij, nu nog één, die van hem. En dat houdt ook op want zijn zoon is biologie-leraar geworden en zijn dochter dierenarts-assistente. “Behalve die zes boerderijen waren er toen ook nog wel tien kleine boertjes; die stalden hun twee of drie koetjes bij die grotere boeren en molken ze daar.” Enkele van die zes boerenbedrijven zijn overigens niet helemaal van de aardbodem verdwenen, ze zijn naar het buitengebied gegaan.

Ton (64) is niet veel veranderd, zeggen zij die met hem aan de praat raken. Het boerenwerk heeft hem kennelijk slank en jongensachtig gehouden. “Maar ik vang geen hazen meer”, lacht hij. Hij bedoelt: zo snel als vroeger ben ik niet meer.

Van Trudy (vroeger Truus) Bauer dacht iedereen, zegt ze zelf, dat ze altijd wel in de buurt van de Ochtense pappot zou blijven. Maar het tegendeel was het geval. In 1965 kwam ze van het gymnasium. Studeerde vervolgens voor de maatschappelijke zorg. Ging naar Israël en ontmoette in een kibboets de Amerikaanse man met wie ze zou trouwen, maar van wie ze ook weer ging scheiden. Ze is voor de tweede keer getrouwd maar op haar badge staat haar meisjesnaam, dan weten de andere reünisten tenminste wie ze voor zich hebben. “Want

niemand hier op de boot herkende me; o ja, eentje, een vriendin van vroeger. Ik ben ook erg veranderd.” Met haar eerste man ging ze naar de Verenigde Staten en werkte in allerlei maatschappelijke functies. Over vroeger praat ze graag. Hoe verslaafd ze was aan Latijn en Grieks. Haar dochter heeft zelfs een Griekse naam gekregen. “Nee, nee, niet Aphrodite.” De naam die ze noemt is voor iemand die nooit Grieks had niet zo een twee drie op te schrijven. Hoe zichtbaar met veel genoegden denkt ze terug aan al die fietstochtjes – ‘met zo’n groep’ – van Ochten naar school in Tiel. En het was toch lang niet altijd mooi weer. Toch zijn die indrukken voor haar leven vastgelegd.

Dit is de eerste reünie van de school die ze bijwoont. Zes jaar was ze niet in Nederland geweest. Dat er reünies gehouden werden, hoorde ze van een leraar van het Lingecollege die ze bij een bevriende familie in de VS ontmoette. “In 2004 had ik al willen komen, maar het ging toen niet. Nu ben ik er speciaal voor overgekomen, hoewel ik natuurlijk ook nog wat andere bezoeken ga afleggen. *I love it.*” Ze vindt de mensen nu echter dan vroeger. “Opréchter.” En ook zegt ze: “Mensen die op een reünie komen, zijn niet gedeprimeerd, ze zijn oké...”

De zes leden van het TOV-bestuur (van wie er vijf behoren tot de doelgroep van deze reünie) zijn tegelijk bestuur, reüniecommissie en redactie van het bulletin, zegt Emile Smit (58, adjunct-directeur van het Lingecollege en contactman naar de TOV.)

Zonder zo’n enthousiast stel mensen zou die hele serie bijeenkomsten absoluut niet gelukt zijn. “Tot 2026 hebben we de reünies al uitgezet”, zegt José Kuijlaars. (Op de website van TOV worden ze tot en met 2016 genoemd: www.tov-tiel.nl).

De eerste grote reünie van het Lingecollege aan de Heiligestraat was in 1995. De school bestond 125 jaar en was de organisator. Het middelbaar onderwijs in Tiel begon met de HBS en dat was in 1870. Dat jubileum hield allerlei activiteiten in. Voor de grootschalige reünie werd een brede commissie ingesteld. Op de bewuste dag werd de TOV officieel opgericht, 17 oktober 1995. Al eerder verscheen het verenigingsblad, het TOV-bulletin. Alle zeshonderd leden krijgen het vier keer per jaar toegestuurd. Na 1995 organiseerde de TOV twee kleine reünies en de school in het jaar 2000 weer een grote. Aanvankelijk was het de bedoeling dat vijf jaar later weer zo’n reünie zou worden gehouden, maar dat bleek niet haalbaar. Daarom werd in 2002 besloten tot een splitsing: om de vijf jaar een reünie voor de oudere reünisten, om de tien jaar voor de jongere. De reünies voor de ‘jongeren’ zouden worden georganiseerd door de school, die voor de ouderen door de TOV. Sinds 2002 is er ieder jaar een TOV-reünie voor leerlingen die in een periode van vijf jaar de school verlieten, een kleinschaligheid die door de meeste reünisten zeer op prijs wordt gesteld. In 2010 is er dan weer een grootscheepse manifestatie voor iedereen ‘van na de mammoet’, dus voor havo (eerste eindexamen in 1973) en vwo (examenjaren vanaf 1974).

Ze wil nog eens benadrukken dat de TOV de reünies voor de oudere reünisten verzorgt en de school die voor de jongere. “Anders denken oudere lezers die de TOV nog niet kennen, dat de grote reünie van 2010 ook voor

hen bestemd is en dan krijgt de school te zijner tijd boze reacties.” De TOV werkt overigens wel mee aan die reünie, want de vereniging heeft ook veel jonge leden.

Behalve zo'n opmerkelijk gemotiveerde groep komen kennelijk ook de leerlingen en personeelsleden van vroeger graag naar Tiel terug. Van waar die geestdrift? Smit weet het niet zeker. “Maar, ik denk dat de gevoelsmatige band van deze oud-leerlingen met hun school groter is dan de band van oud-leerlingen van een school in een grote stad. Het kan aan de kleinschaligheid van Tiel liggen, maar nogmaals, zeker weet ik het niet.” En misschien ligt de animo ook wel aan zoiets als de vaste boottocht. Die rivier, die doet het altijd wel. Lekker een stukje varen, mooi uitzicht – hoewel er heel wat zijn die geen tijd voor het uitzicht hebben...

Als de boot een uurtje gevaren heeft, moet iedereen van een rechthoek in de vloer vandaan blijven, er niet meer overheen lopen. Want die rechthoek komt omhoog, en er onder blijkt een warm- en koudbuffet te ‘hangen’, en dat alles onder de dreunende symfonische rock van jaren-zeventigband Emerson, Lake and Palmer.

Hé, een man met dezelfde naam op zijn badge als een veelvoudig moordenaar eind jaren zestig. Och ja, grinnikt hij, dat heeft hij al zo vaak gehoord, maar hij wordt er niet chagrijnig van, zegt hij. “Ik heb ooit een gevangenenbewaker gesproken bij wie die .... .. zat en die man zei dat ik absoluut niet op hem leek. Hij was ook een jaar of vijftien of twintig ouder dan ik.” Maar voor móóie verhalen wijst hij op de

In de rij voor het tafeltje om te betalen...

Foto: Jan Bouwhuis

man een meter bij hem vandaan: Antoon van Os. “Zijn vader was varkens koper, hij werd het ook en zijn zoon is het nu ook.”

Goed, Antoon dus. Hij kwam in 1964 van de HBS, ('A'). “Ze grapt en later weleens tegen me: hogere-biggenschool.” Het derde hem niet. Dit is al de derde reünie die hij bezoekt. Hij vindt het leuk ‘en het is positief dat je leeftijdgenoten ontmoet’. Sinds 1971 woont hij in Dreumel. Hij pakt zijn portefeuille en haalt er een foto uit waarop twee babies prijken. Zijn kleinkinderen, uiteráárd. “Ze wonen 7400 kilometer van elkaar vandaan. De een in Malawi, de ander in Dreumel, de een van mijn dochter, ze is tropenarts, en de ander van mijn zoon, de varkens koper dus...”

Rode snor

Ron Klumpes, ooit Ronnie terwijl hij toch wel 1.90 à 1.95 lijkt, deed eindexamen gymnasium in 1964. De jaren hebben hem van zijn rode haar verlost, dat is nu grijs, de (rode) snor is

hij helemaal kwijt. Hij lacht om de zelf opgeroepen herinnering. In 1966 vertrok hij uit Nederland, samen met zijn broer, de rest van de familie volgde later. In Tiel is hij al sinds 1966 niet meer geweest. Je moet heel erg goed luisteren om te ontdekken dat deze man al 43 jaar voor 99 procent Engels spreekt. Hij werd daar *down under* computerexpert. “Maar ik heb nu pensioen.” Van de TOV is hij lid, jazeke. “Ik heb net nog mijn contributie aan de penningmeester betaald. Makkelijker en goedkoper dan overmaken.” Speciaal voor de reünie – en wat familiebezoeken in het land – is hij een weekje overgekomen.

Australië, jazeke, hij houdt van het land, de natuur, de ruimte. Nederland is dan zeker wel wat propperig? Moet hij tamelijk lang over nadenken, kennelijk heeft hij er niet zo'n moeite mee. Dan lacht hij breed. “*Elbowroom*, ja die heb je hier een stuk minder.” Dan sluit hij zich aan bij de groep voor de stadswandeling. “Er zal wel veel veranderd zijn...”

Kaliningrad

Kun je iets hebben met een stad waar je nooit geweest bent?

Kaliningrad. Alleen het woord al, Kaliningrad, alsof je het over een betonsoort hebt.

Al lang volg ik de stad - van een afstand dan. Laatst een boek gekocht, 'Ik vergezel je, Tussen Königsberg en Kaliningrad', van het echtpaar Karin en Adam Biro. Zij geboren in 1941, opgegroeid in Königsberg in een nazistische sfeer; hij joods, ook geboren in 1941, maar in Hongarije en ondergedoken geweest.

Kaliningrad, dat was vroeger dus Königsberg, voordat deze hoofdstad van Oost-Pruisen door de geallieerden en daarna door de Russen verwoest werd.

De oude binnenstad van Kaliningrad bleef een kale plek, alleen de dom, links achteraan, werd herbouwd.

Foto: Galen R Frysinger.

Ik ken een man in Tiel die de laatste twintig jaar ik weet niet hoe vaak Dresden bezocht. 'Is de Frauenkirche al helemaal gerestaureerd?', vroeg hij. 'Waarom zo'n interesse voor Dresden?' 'Altijd gehad', antwoordde hij. Dresden, dat was voor hem – toen hij een jochie was – de totale vernietiging geweest, terwijl het eens zo'n mooie barokke stad was.

Een band krijgen met een plek op aarde, met de geschiedenis ervan, het lot, het noodlot. En dan – waarschijnlijk – oprecht blij zijn dat het weer helemaal opgebouwd wordt.

Zoiets moet de verklaring van een fascinatie zijn. Daarom luister ik nu nu in de Sint Maartenskerk naar het Koor van de Dom van Kaliningrad. De mannen zingen laag, ongelooflijk laag.

Dat Russisch-orthodoxe, die bromklanken diep van onder uit de keel. In tegenstelling tot de vrouwen die hoog zingen, eentje wel héél erg hoog. Het klinkt allemaal klaaglijk en treurig.

In 1993 was ik in het uiterste noord-oosten van Polen, in de buurt van Kaliningrad. Met twee Poolse begeleiders, de een fotograaf, de ander tolk. We aten op een keer uitgebreid voor vier marken. Wat een bedrag! Het eten was prima maar het was een sober, schemerig lokaal met witte kale wanden. Er stonden wel wat bloemen in vazen. “Van na de omwenteling”, zei de tolk. “Restaurants moesten altijd van alle sier ontdaan zijn...” De fotograaf zei, over die rekening van vier marken: “Een paar weken geleden aten we met z’n vieren in Kaliningrad voor... één dollar.”

En ooit was het – als Königsberg – mooi, statig, sfeervol en welvarend – en waarschijnlijk niet goedkoop. “De Russen hebben het lelijk herbouwd”, zei de tolk van wie het al bijzonder was dat ze het woord ‘Russen’ uitsprak. Na mei 1945 was de vernietiging er doorgegaan, zei ze: een herbouw in saaie Sovjet-stijl.

Mijn fascinatie was begonnen. Ik wilde zien hoe de Russen met een stad omgingen die ze eerst kapotgeschoten hadden. Maar een visum krijgen was gecompliceerd en het kwam er niet van.

Kaliningrad haalde vaak het internationale nieuws, wat merkwaardig was voor zo’n excentrisch gelegen stad, in een Russisch gebied, een exclave tussen de Oostzee, Litouwen en Polen. Gekke berichtgeving was het vaak.

Want was dat nou voor iets, een barnsteenexpres die weer naar de Oostzee ging rijden? Barnsteen? Fossiele hars uit de prehistorie, wie moest níet opzoeken wat het eigenlijk was. Dat dat barnsteen juist daar, op de bodem van de Oostzee, te voorschijn kwam en aanspoelde op de kusten?

Een bericht rond 2000 zei dat de Verenigde Naties de noodklok over de stad luidden: omdat de percentages drugsverslaafden, aidspatiënten en criminelen zo hoog waren geworden: doordat het een scharnierpunt was geworden tussen west en oost.

En wat te denken van een bericht over Duitsers die de mogelijkheid wilden hebben op hun vroegere grond hun laatste jaren te slijten, zwijmelend in nostalgie.

En een volgend, weer zo’n typisch bericht: de Dom van Kaliningrad zou eindelijk gerestaureerd worden. ‘Ze’ zeiden dat dat nooit gebeurd zou zijn als het graf van de filosoof Emmanuel Kant zich niet in die kerk bevonden had...

Maar voor mij bleef het ver weg. En nu kwam als het ware die stad – in de vorm van dat koor – naar mij toe.

Hun treurige historie – die leken ze in hun gezang meegenomen te hebben.

Kijker

‘Het is zo moeilijk aan je kinderen duidelijk te maken hoe het was’

Wat betekenen de banden met het verleden voor ons?

Lies van Donselaar-ten Bokkel Huinink* gaat in op reacties op haar oorlogsdagboek

Als meisje van vijftien jaar hield ik een dagboek bij. Waarom? Ik denk dat vele meisjes van die leeftijd dat doen. Zelf schreef ik in dat dagboek ‘Het lijkt me zo leuk om later als ik oud ben deze schriften nog eens over te lezen en dan nog eens te weten hoe ik als jong meisje dacht, voelde en deed en wat er om mij heen gebeurde’.

Ik schreef dat dagboek vanaf de zomer van 1944 tot september 1945. Dat geeft ‘wat er om mij heen gebeurde’ een extra betekenis. Toen ik in de jaren zeventig het dagboek met onze belevenissen in die laatste oorlogswinter voorlas aan mijn ouders, zeiden zij dat het waarschijnlijk ook interessant was voor mensen buiten de familiekring. Zo kwam ik ertoe het vijftig jaar na die laatste oorlogswinter aan te bieden aan de redactie van Dagblad Rivierenland in Tiel. Ze kozen er 45 fragmenten uit die wekelijks vanaf september 1994 gepubliceerd werden in de krant. In november 1995 werden ze samen nog eens uitgegeven als boekje, ‘Waar blijven de Tommies?’, met als ondertitel ‘De belevenissen van een doktersgezin dat uit een geteisterd Tiel moet evacueren naar Schoonrewoerd’.

Ik citeer uit de inleiding van dat boekje (wat tussen [ ] staat is toelichting van nu):

‘Zomer 1944. De oorlog duurt al vier jaar. Dat is lang, zo lang dat het dagelijkse leven ook in die omstandigheden zijn ‘normale’ gang heeft. We gaan naar school. Vader doet gewoon zijn werk.

Voor de huisvrouw is het moeilijker: het eten is schaars en op de bon. Zo ook schoenen en kleding. Er wordt veel versteld en van oud nieuw gemaakt. We gaan ook gewoon met vakantie.

*

Lies van Donselaar-ten Bokkel Huinink (1929) is de dochter van Aukje Antje Haanstra en Jan Willem Gijsbertus ten Bokkel Huinink die van 1929 tot 1965 huisarts was in Tiel. In 1944 begon ze een dagboek. In 1994, vijftig jaar later, stapte ze bij de redactie van Dagblad Rivierenland binnen: of die iets ‘kon’ met het dagboek, vier volgeschreven schoolschriften. Die vond het een fascinerende mix van gewone meisjesgedachten en beschouwingen over de oorlog. Na een serie artikelen in de krant, werd er een boekje van gemaakt, ‘Waar blijven de Tommies’. De eerste oplage van 500 exemplaren was zo snel verkocht, dat er ijlings een tweede druk van 700 werd gemaakt.

De schrijfster kreeg in de jaren daarna veel reacties: telefoontjes, brieven en zelfs bezoeken. Op verzoek van de redactie van De Nieuwe Kroniek gaat ze op die reacties in. Mogelijk is het de aanzet voor een derde, aangevulde druk van ‘Waar blijven de Tommies?’

We zeilen op en zwemmen in de Waal.(...)

In juni landen de geallieerden in Normandië. Ieder veert op, de verwachtingen zijn hoog: 'het kan nu niet lang meer duren'. In september de luchtlanding bij Arnhem. De oorlog komt dichtbij, zo dichtbij dat het alles gaat overheersen en het leven totaal ontwricht. Tiel wordt maandenlang beschoten met granaten [afgeschoten door de geallieerden vanaf de overkant van de Waal. We hoorden eerst het schot, dan het fluiten van de granaat en vervolgens de inslag/ontploffing.] We leven een deel van de tijd in de kelder. We moeten evacueren. [Eerst bevelen de Duitsers dat deel van de stad te ontruimen, dat aan de Waal grenst om te voorkomen dat ondergrondse verzetstrijders contact maken met de geallieerden, later volgt de hele stad.] Eind januari woont er niemand meer in Tiel. En na de bevrijding in mei moeten we in gedeeltelijk verwoest Tiel het gewone leven weer hervinden en opbouwen'.

De 14-jarige Lies ten Bokkel Huinink in 1943 of 1944.

Foto: eigen collectie

In deze periode en situatie schreef ik dus het dagboek.

De suggestie van mijn ouders dat het ook voor anderen interessant was bleek uit een vijftigtal reacties, die ik ontving op de serie in de krant en het boekje. Op verzoek van de redacteur van Dagblad Rivierenland van toen, Aad Nekeman, heb ik de reacties nog eens doorgenomen.

Twee vragen

Bij het herlezen van alle brieven hielden twee vragen me bezig: 'waarom reageert iemand op zo'n persoonlijk verslag van belevenissen van vijftig jaar geleden?' en 'welke betekenis hebben banden met ons verleden voor ons?'

Ik deelde de reacties in in groepen in de hoop een antwoord te vinden op die vragen.

De groepen zijn: reacties met als thema 'herinnering'

'aanvullingen op de beschreven gebeurtenissen en eigen ervaringen'

'verwerking van het verleden'

'doorgeven van herinneringen'

Uiteraard citeer ik niet alle reacties; de mededelingen, die te persoonlijk zijn, laat ik buiten beschouwing. Na iedere categorie zal ik proberen een antwoord te formuleren.

Het gaat dus over reacties op het gepubliceerde deel van het dagboek. Omdat het boekje 'Waar blijven de Tommies?' uitverkocht is, geef ik, bij de citaten uit de brieven, delen uit dat boekje weer zodat de reacties begrijpelijk zijn.

De citaten uit de brieven zijn gecursiveerd.

De delen uit het boekje zijn met een andere

opmaak en lettertype aangegeven. Toevoegingen ter verduidelijking voor de huidige lezer staan tussen [ ]

Reacties met als thema ‘herinnering’

(Brief van 17-12-1995) *‘Mijn man (68) en ik (67) hebben dat laatste oorlogsjaar door het lezen van Uw boekje weer helemaal beleefd. Uw aantekeningen soms grappig soms ontroerend. Wij hebben het gelezen en nog eens overgelezen er kwam bij ons ook weer zoveel boven. De beschieting op Daalderop mijn ouders, zus en ik woonden in het huis naast de fabriek. Nu nog als er een vliegtuig laag overkomt en als éénmaal per maand de sirenes gaan voel ik me niet lekker in de maag. Vreselijke dingen zijn er in die oorlog gebeurd we dachten toen dat gebeurt nooit meer. Maar het is wel zó ’t is om te huilen’.*

Fragment uit het dagboek: (over beschietingen)

‘Donderdag 2 november:

Ze hebben zowat de hele nacht geschoten. 6 uur: weer een aanval [beschieting]. 8 uur: we zitten aan het ontbijt. Weer een aanval. Wij + patiënten de kelder in. 8.15: weer eruit. 8.20: er weer in. 8.30: er weer uit.

We zijn alleen vanmorgen wel 10 maal de kelder ingevlucht. Na de aanval van 8 uur werd Vader naar getroffen en geroepen. Hij was niet weg of ze begonnen weer. Vader heeft er toen midden in gezeten. Hij is een huis ingevlucht waar al een treffer geweest was. Daar is hij in de keuken plat op de grond gaan liggen.

Vanmorgen zijn er weer 4 doden gevallen.

De hele dag hebben ze [de geallieerden] gevlogen. Het is vandaag prachtig weer. Een strak blauwe lucht. Wat zou ik graag een grote wandeling maken. Wat zou je daar in gewone tijden van genieten.

Vannacht zijn hier weer mensen wezen slapen. De familie Adams. Man, vrouw en 2 jongens. Ze slapen op veren matrassen in de gang.

Woensdag 8 november:

De mensen die evacueren moeten, hebben 2 x 24 uur de tijd. Vanmorgen hebben Jan en ik bij Tante Lize [ter Braak] geholpen. 3 x is de bakkerskar [een grote kist op twee wielen, die we maakten als evacuatiekar] vol met weckflessen naar hier gekomen. Vanmiddag berichtte Jeanne [evacuë bij de familie Ter Braak] dat de familie Ter Braak blijven kon. Dus hebben we alles voor niets gedaan. Enfin. Alle etenswaar hebben we nu hier. Dat deel van de stad moest ontruimd worden om te voorkomen dat er partizanen naar de overkant gaan. Ik ben dood op. We hebben ook heel wat versjouwd. Overal op straat zag je karretjes met beddegoed enz. ‘s Middags kregen we de kans niet om nog boel op te laden, want ze schoten weer. Om 2.30 moesten we de kelder in. (...)

Vanmiddag heb ik kousen zitten stoppen. 5 uur. Een schot. We aarzelden. Moeten we de kelder in? Weer een schot dichtbij, ‘De kelder in’. De kinderen worden opgepakt. Voordat we nog bij de keldertrap zijn een reuze slag. Vallen van glas in huis. ‘Een granaat op ons huis?’ Iedereen verwachtte het. (...) Toen het een poos stil was zijn we de schade gaan opnemen. De granaat is op het dak van Odijk, onze burens, terecht gekomen. Wij hebben er geen schade van. Hier tegenover zijn alle ramen kapot. (...) Gister is het raam op mijn kamertje kapot gegaan. Bij ‘t minste geringste schot verdwijnen we nu in de kelder. Vanmiddag om 3 uur hebben ze de fabriek van Daalderop kapot geschoten.

(Brief van 26-5-1999) *‘De hoofdzaak van mijn schrijven is wel, dat ik er zoveel gelijkheid in ontdek. Toen U dit dagboekje begon te schrijven was*

Familiefoto uit 1943. Het echtpaar Ten Bokkel Huinink en hun vier kinderen, van links naar rechts Jan, Wim, Mieke en Lies.

Foto: eigen collectie

u net 15 jaar, ik op datzelfde moment 14 jaar. Al Uw oorlogsherinneringen heb ik bijna op dezelfde manier meegemaakt. (...) De manier hoe U de dagen en gebeurtenissen beschrijft kan ik mijn eigen heel goed herinneren, b.v. 20 Sept '44 het doodschieten van die Wamelse mensen aan het paardewater, ik heb ze die volgende ochtend zelfs nog gezien op een gemeenteauto die ze vervoerde naar het RK kerkhof.

Ook bv. het evacueren met ons gezin via Buren, Leerdam in het dorpje Everdingen terecht gekomen waar we bij boerenmensen zijn ondergebracht en tot medio Mei 1945 hebben vertoeft. Ben toen ook samen met mijn Vader naar Drumpt bij Tiel gelopen, n.l. bij de Hamsebrug om daar een vergunning te krijgen naar Tiel terug te keren. Hij kreeg die n.l. omdat hij betrokken was bij de herstart van de fabriek van Daalderop waar hij sinds 1943 werkte, zoals Uw Vader naar Tiel kon i.v.m. zijn arts zijn?

Fragment uit het dagboek: (over evacuatie in januari)

'Zaterdag 20 januari:

Vandaag zijn we weggegaan. Een strop. Toen we opstegen uit de kelder merkten we dat 't gevoren en gesneeuwd had. Verder heeft het de hele dag nog gesneeuwd. Er lag vanavond een dikke laag. (...)

De hele morgen hebben we vrachten naar het ambtmanshuis gebracht. Een vracht met een handwagen hebben we uit het huis van oom Jan [ter Braak, die bij de Korenbeurs woonde] gehaald (...)

Om 6 uur moesten we Tiel verlaten. Wij waren van plan naar Oom Koos [van der Meulen, huisarts in Drumpt] te gaan en daar te slapen. Toen we de hele boel opgeladen hadden op handkar, slee en bakkerskar en fietsen, kwam Jan met het bericht dat we niet in Drumpt konden overnachten, omdat Drumpt ook om 6 uur leeg moest

zijn. Waar moesten we naar toe? Zo gauw mogelijk zijn we vertrokken richting Drumpt. Bij oom Koos zouden we onze matrassen ophalen en dan maar zien in Erichem te komen. We vertrokken: Vader en Henk de handwagen, mevr. Van Cantstein met Wimke in 't karretje, Jan de slee, Jeanne de bakkerskar, Moeder en Mieke allebei een fiets en ik Vaders fiets met 3 koffers. Het was een hele stoet. O, zo oneindig droevig je huis achter te laten en hoe: een rommel als 't er is. Geen wc of wastafel is meer te gebruiken, overal slingert vuile boel, en 't is zo smerig. Aan alle kanten kunnen de moffen er in komen. De voordeur en de achterkamer staan open. Ramen zijn kapot en triplex klappert.

Maar een ding is gelukkig: de moffen vinden er niets: geen kool, geen aardappel, geen weck (die hebben we de laatste week allemaal opgegeten). Eieren kregen we bij 't ontbijt. Vaak 2 zelfs, anders kregen de moffen ze toch maar. Bij de spoorweg vertelde een B.A.B.-man ons dat we vannacht nog in Tiel of Drumpt mochten overnachten. Dat was een opluchting. Nu konden we naar Oom Koos. De handkar was enorm zwaar maar halverwege kwamen een paard en wagen ons voorbij, en daar mochten we achterhaken. Die kon ons tot Erichem brengen. Vader, Henk en Jan zijn meegegaan. Wij zijn toen naar Oom Koos gegaan en hebben de bedden opge maakt. (...)

Zondag 21 januari:

Gisteravond kwamen de mannen om 9.30 thuis. Vannacht hebben we goed geslapen. Alle matrassen lagen zo op de grond. Om 7 uur zijn we al opgestaan (...) Vader en Henk zijn vroeg begonnen de kar en de slee op te pakken. Bij 't ontbijt kregen we van Tante Lu 2 borden pap. Dat was heerlijk. Het spaarde brood. Daar moeten we zuinig op zijn, want nu er geen [extra] kar komt, zullen we wel een paar dagen onderweg

Bekendmaking

In opdracht van de Feldgendarmarie wordt bekend gemaakt, dat

alle geëvacueerden afkomstig uit de gemeente TIEL,

voor ZATERDAGAVOND 2 December a.s., 18 uur, deze gemeente MOETEN HEBBEN VERLATEN.

Als Evacuatie-oord is aangewezen de gemeente Leerdam.

Zij die hieraan geen gevolg geven, zullen door de Feldgendarmarie worden verwijderd.

Vanwege deze gemeente zal getracht worden eenige voertuigen ter beschikking te stellen. Zij die hiervan gebruik wenschen te maken moeten zich hedenmiddag voor 3 uur opgeven hebben aan het Evacuatie-bureau Markt 5.

Aangezien het aantal beschikbare voertuigen zeer gering zal zijn, wordt dringend in overweging gegeven zooveel mogelijk op eigen gelegenheid de gemeente te verlaten.

CULEMBORG, 1 December 1944.

De Burgemeester,
J. C. DEMMERT

Een bekendmaking zoals die op 1 december 1944 in Culemborg opgehangen werd. Evacuatie was een spookbeeld; vaak werd het aangekondigd, vaak ging het ook weer niet door.
Bron: Regionaal Archief Rivierenland.

zijn. Om 10 uur gingen we op weg. We hadden direct geluk de handkar aan een kar [met paard] te haken, maar dat was maar tot Erichem. Ik kon niet begrijpen dat ik het zelf was die daar door die prachtige wereld liep, een karretje trekkend. Verjaagd uit je stad. (...)

Het volgende fragment uit het dagboek gaat over de terugkeer in Tiel in mei. Direct na de capitulatie op 5 mei waren er verschillende organisaties die mee aan het regelen gingen. In het volgende citaat komen er enige voor, zoals het ondergrondse verzet, N.B.S., stoottroepen. Hun onderlinge verhouding was me

niet bekend.

'Maandag 7 mei:

Om 7 uur zijn Vader en ik vertrokken naar de omgeving van Tiel. We fietsten langs de spoorlijn en waren er dus gauw. We wilden te weten komen wanneer we naar Tiel mochten, maar rekenden er helemaal niet op om er vandaag al te komen. Bij de ingang van Buren werden we aangehouden door een ondergrondse met mitrailleur. Hij vroeg naar het bewijs van de plaatselijke commandant van de (N). B.S. (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten). Vader zei: 'Dat heb ik niet maar wilde ik juist gaan halen'. Na lang praten, werden we doorgelaten naar de commandant in Buren. Dat was dokter Ouwenhand. Daar kreeg Vader een bewijsje dat Vader naar Erichem mocht. Het was zo mooi daar in Buren. De moffen liepen er gewapend rond en de ondergrondse stond met mitrailleurs op wacht. Op de brug in Buren werden we ook gecontroleerd. Toen zijn we naar Erichem geweest, naar Vos de commandant van de stoottroepen. Daar werden we verwezen naar de Hamsebrug. In 't café de Hamsebrug hingen lijsten van de eersten die naar Tiel terug mochten keren. Wij hoorden er ook bij.

Vandaag werden voor 't eerst toestemmingen verleend om naar Tiel terug te gaan. Alleen 't hoofd van 't gezin mocht binnen Tiel. Vader kreeg zo'n bewijs. Ik ben mee gefietst en niemand hield me tegen. Op de Hamsebrug werden we gecontroleerd door de ondergrondse en ook op de overweg bij Tiel. Door moffen werden we bij de Moespot aangehouden. Maar die hadden niets te zeggen. We kwamen Tiel binnen. In 't begin zag je alleen kapotte ramen. Maar dan als je de Burensepoort overkomt. Een en al puinhoop. Van Lienden en de Gelderse crediet, daar begon het mee. Opgeblazen. Het was een

puinhoop. Bijna heb ik gehuild. Nee, 't is niet te beschrijven. Haast de hele Waterstraat is er niet meer. 't Halve Hoogeinde is ook weg.

Wij gingen in ons huis. Dat viel erg mee. Toen we er in kwamen, was daar een mof, die erg verlegen lachte. Z'n fiets had hij net opgepakt. We hadden nog niet het lef om te vragen wat er in zat. (...)

Herinnering bijgesteld

(Brief van 11-11-1994) '*...Het roept vaak weer herinneringen op die in de loop der jaren waren gegleden (...)*

Toen ik in Uw aantekeningen las dat de mannen tussen 16 en 60 jaar zich moesten melden, werd het me in eens weer duidelijk waarom ik op de jamfabiek 'De Betuwe' enige tijd in de kelder heb gebivakkeerd!

(Brief van 28-5-1996) '*...Bij het lezen kwamen veel oude herinneringen weer naar de oppervlakte (hoe kan het ook anders). Toch stonden er voor mij ook veel nieuwe zaken in, die toch weer voeren tot een wat bijgestelde kijk op die periode*'.

(Brief van 28-12-1995) [brieffschrijfster woonde een deel van die winter bij ons] '*Met heel veel herkenning van de gebeurtenissen heb ik daar kennis van genomen. Wat hebben we daar moeilijke tijden beleefd, maar de saamhorigheid, zoals jij die ook beschreef, heeft ons veel steun gegeven*'.

Antwoord op de vragen

Tot zover de reacties die voornamelijk het herinneren betreffen. Wat valt er uit af te leiden

over de vragen? De schrijvers laten weten: ‘dit is ook mijn verleden’. Verder dat het belangrijk is te beseffen dat het voor ons allemaal zo was, dat we dergelijke belevenissen gemeen hebben. Het onderstreept, wat mij betreft, een ‘gevoel’ en een ‘weten’ van gezamenlijkheid. Dit verleden is een verleden van velen van ons.

Reacties met als thema ‘aanvulling op de beschreven gebeurtenissen en eigen ervaringen’

Het lezen van ‘Waar blijven de Tommies?’ was aanleiding voor enkelen hun belevenissen uit dezelfde periode in Tiel aan mij te sturen als aanvulling. Hier volgen drie beschrijvingen, twee waren eerder elders gepubliceerd:

- een brief van J. Hes uit Israël handelend over Henri van Bommel, die in het dagboek genoemd wordt;
- een artikel over de ziekenhuizen, gepubliceerd in ‘De drie steden’ (van het Regionaal Archief Rivierenland).
- een opstel over de brand van het doktershuis in Tricht, gepubliceerd in een scholienblad.

Jozef Hes kreeg persoonsbewijs van Henri van Bommel

In het dagboek vertel ik dat een jongen, Henri van Bommel, bij ons aankomt op 29 december 1944. Hij zat in de 6de klas van het gymnasium toen ik in de 2de zat. Hij was op zoek naar oud-klasgenoot Henk, die als evacu e bij de familie Ter Braak nu al sinds weken bij ons woonde.

Zijn ouders waren in Indi e, hij was eenzaam. Hij had in Tiel geen onderdak en bleef dus bij ons. Hij wist op het distributiekantoor een bonnenkaart voor zieken te krijgen.

Op 5 januari 1945 is hij bij ons weggegaan. Drie dagen later schreef ik in het dagboek:

‘maandag 8 januari:

Weer een hopeloze dag. Er lag vanmorgen al een dikke laag sneeuw en ‘t heeft de hele morgen ook nog gesneeuwd. Henri van Bommel is gearresteerd. De fam. Reuser, waarbij hij in huis was, heeft hij 2 brieven toegesmokkeld. Een voor de burgemeester en een voor iemand in Apeldoorn. Die hebben ze open gemaakt. Daar stond in dat hij ontkleed bij de rivier was aange troffen, terwijl 2 anderen er al in zwommen. Hij is nu op transport naar Utrecht. Het is toch wel een fantast om te denken dat je met dit weer naar de overkant kunt zwemmen’.

Op 19 juni 1996 ontving ik een brief van Jozef Hes uit Israël. Hij is een oud Tielenaar, we waren vroeger burens, hij zat in Tiel op het gymnasium, studeerde medicijnen in Utrecht en migreerde in 1955 naar Israel en werd hoogleraar psychiatrie.

Hij schrijft: *‘Door de goede diensten van een klasgenote van mijn zus, kregen we ‘Waar blijven de Tommies?’ in handen. Ik heb het zeer geboeid gelezen, het was een openbaring. (...)*

Er zijn talrijke aanleidingen om je te schrijven. Je noemde veel klasgenoten van mij, Henri van Gijn, Henri van Bommel, Jan de Wolf en bijna alle leraren zijn bekend. (...)

Een van de aanleidingen tot deze brief is Henri van Bommel. Die heeft mij namelijk zijn persoonsbewijs gegeven (omdat op mijn persoonsbewijs een J stond) [verplicht voor joden] en ik heb de hele oorlog van oktober 1942 tot 5 mei 1945

geleefd onder de naam van Henri van Bommel. Na de oorlog probeerde ik contact met hem op te nemen, maar vergeefs. En nu komt een vreemd verhaal, (...) na 50 jaar droomde ik over Henri van Bommel. Dat maakte toen zo'n indruk op mij dat ik besloot hem opnieuw op te sporen, ditmaal via een speciale service van de KRO (Adres onbekend). Die hebben na verloop van enige tijd ontdekt dat Henri leeft en waar. We hebben hem al verschillende malen bezocht als we in Nederland waren. (...)

We hebben hem uitgenodigd naar Israël te komen maar hij is bang voor de reis. Ik weet niet of jij weet dat hij nog in leven is, daarom schrijf ik je dat. (...)

Onze familie was ondergedoken gedurende de oorlog, ik zelf was op 13 verschillende adressen in Doorn, Driebergen, Schalkwijk etc'.

Aan Henri van Bommel heb ik 'Waar blijven de Tommies?' gestuurd en we hadden een lang telefoongesprek. Mijn voornemen om hem eens op te zoeken heb ik nooit uitgevoerd.

Eerste penicilline voor ziekenhuis

Het feit dat mijn vader huisarts was speelde natuurlijk een belangrijke rol in ons leven en het bepaalde voor een deel de gebeurtenissen voor ons. Medische onderwerpen kwamen ter sprake en worden dan ook regelmatig tussen andere feiten door in het dagboek vermeld. Ik geef enkele citaten ter illustratie en als inleiding op een reactie die ik kreeg van professor Klokke.

'Woensdag 25 oktober:

Alle ernstige zieken uit Bethesda [protestant ziekenhuis in Tiel] zijn naar de kelder van de am-

bachtsschool gebracht. [die school was aan het eind van onze straat, het Hoogeynde]

Vrijdag 27 oktober:

Gister is Vader naar Echteld geweest. Daar waren Tielse jongens die gewond waren. Vandaag moest Vader naar IJzendoorn. Ook weer gewonde Tielse jongens.

Vanmiddag is er weer zo geschoten, dat we in de kelder moesten. Er is nog een man bij gedood. De Kwelkade, Rietmattenstraat en de Dijkstraat moeten evacueren (...) [zone langs de Waal]

Maandag 6 november:

(...) Vanmiddag moesten we ook weer telkens de kelder in, ook weer onder het eten. Er komen vannacht nog twee mensen slapen. De ouders van Marti Zwanenberg, die in het ziekenhuis ligt. Haar ouders moesten vlakbij zijn. Ze slapen nu in de gang.

Adams heeft ook z'n geit, hond en konijn gehaald'.

In december evacueerde het ziekenhuis naar Mariënwaard bij Beesd.

'Zondag 31 december Oude jaar 1944:

Vandaag zijn Vader en ik naar Schoonrewoerd geweest. Henk fietste mee. Op de heenweg zijn we in Mariënwaard aan geweest. Vader heeft daar de Tielse mensen opgezocht (...)

In maart 1997 stuurde dokter A.H. Klokke, dermatoloog, mij als reactie op het boekje een artikel van zijn hand, gepubliceerd in 'De drie steden', regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg, 1997, 18de jaargang, nummer 1. De titel van het artikel is: 'Onderduikers in Tielse ziekenhuizen in oorlogstijd'. Ik citeer hier enige delen uit.

'Pas onlangs kwam mij de biografie van Dr. C.J.J. Hoogenboom, chirurg te Tiel van 1926-

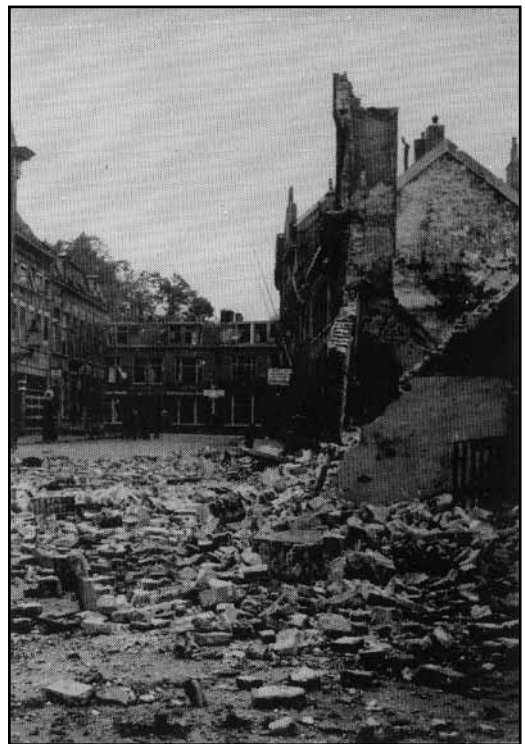
1955 onder ogen. In deze biografie van de hand van Dr. G. H. Bonnet ('De Drie Steden' 1991) is sprake van twee in de oorlog in Tielse ziekenhuizen ondergedoken medische studenten. Aangezien ik één van hen was las ik het artikel met meer dan gewone belangstelling. Van de herinneringen die bij het lezen ervan boven kwamen, doe ik hier als verlate aanvulling op het artikel van dr. Bonnet verslag.

De twee medische studenten (Herman G. Geritsen en de schrijver) waren na het afleggen van hun candidaatsexamen in Amsterdam in mei 1943 ondergedoken bij een gemeenschappelijke vriendin van onze ouders. De aanleiding hiertoe was onze weigering door ondertekening van een loyaliteitsverklaring aan de bezetter aan arbeidsinzet in Duitsland te ontkomen. Na 9 maanden huisarrest kregen we een vals persoonsbewijs onder een andere naam met gefingeerd beroep, waardoor wij ons weer op straat konden begeven. Na enige weken rondgelopen te hebben, werden we aangenomen als 'assistent' van één van beide Tielse specialisten, Herman bij Dr. L.R. Weisfelt, de internist, en ik bij Dr. Hoogenboom, de chirurg (...)

Door de beschieting van de stad door de Engelsen, die na september 1944 aan de Zuidzijde van de Waal waren gelegerd, verhuisden wij eerst naar de kelders van de Ambachtschool in de Waterstraat. Dagelijks kwamen daar gewonden binnen of stierven patienten voor wie de hulp te laat kwam. Duidelijk staat in mijn herinnering dat schotwonden ineens anders behandeld werden dan in de leerboeken stond: vroeger moesten ze opengelaten worden om afvloed van vocht en etter mogelijk te maken, maar nu werd ineens alles primair gesloten, onder achterlating van een buisje dat aan beide uiteinden van de wond werd ingehecht. Hierdoor moesten wij op gezette tijden een vloeistof spuiten uit een flesje waarin poeder

had gezeten dat met physiologische zoutoplossing moest worden opgelost. Na het spuiten werd ieder buisje met een klem afgesloten. Later bleek, dat wij niet in het geheim waren genomen, dat het hier om penicilline ging, dat de Engelsen ons, samen met de bommen over de Waal, deden toekomen. Daarmee zal Tiel wel één van de eerste plaatsen in Nederland zijn geweest waar penicilline werd gebruikt. [zie hieronder de herdenking door Geursen] (...)

En dat terwijl niet lang daarna, op 24 januari 1945, heel Tiel moest evacueren. Ook het ziekenhuis moest weg. We verhuisden naar het kasteel Mariënweerd in Beesd en verdreven zo de bewoners Van Verschuer. De verhuizing ging op boe-

Het Hoogeinde kreeg het in het laatste oorlogsjaar zwaar te verduren. Een van de huizen aan de rechterkant die nog overeind staat, is dat van de familie Ten Bokkel Huinink. Foto uit 'Vijf jaar ellende in het land tussen Maas en Rijn'.

renkarren en vergde natuurlijk veel improvisatie (...)

Het waren niet alleen oorlogsslachtoffers, die medische hulp in het Noodziekenhuis Marienweerd zochten. Er werd weer gewoon polikliniek gehouden en de oprit stond af en toe vol met boerenwagens (...)

Dokterswoning in brand gestoken

De brand van het huis van dokter van der Willigen in Tricht.

Een inwoner van Tricht stuurde in januari 1995 een opstel, geschreven door Nel van der Willigen één jaar na de oorlog. Zij was toen 17 jaar en leerlinge van het gymnasium in Tiel. Met dit opstel won ze de tweede prijs in een wedstrijd uitgeschreven door het maandblad voor middelbare scholieren 'Contact'. De briefschrijver stuurde het aan de redactie van de krant als mogelijke copie. Het werd niet gepubliceerd in de krant.

Als indrukwekkende 'aanvulling' op het dagboek neem ik enkele passages uit het opstel over.

Eerst nog het dagboek:

Zaterdag 30 december:

(...) Toen Henk langs 't huis van dokter van der Willigen kwam, stond dit net in lichterlaaie. De moffen hadden het in brand gestoken, want er waren kabels doorgesneden. Ze hebben hun inboedel er uit mogen halen.

Zondag 31 december: [vervolg, zie boven]

(...) Op de terugweg zijn we nog bij Van der Willigen aan geweest. Ze hebben niet veel uit hun huis kunnen redden. Het grootste deel hebben ze [de Duitsers] gegapt. Ze zien de moffen hun weck en hun appels opeten (...)

Citaten uit het toegestuurde opstel:

'dertig December 1944. Iedereen is druk bezig om de kamers weer in orde te brengen, de vorige nacht zijn we n.l. zelf tot één kamer teruggedrongen door een invasie van beschermers, die één nacht moesten slapen.

De bakker komt en vertelt zo terloops, dat hij gehoord heeft, dat er een huis in brand zal worden gestoken in Tricht. Het dienstmeisje zegt tegen mijn moeder, dat ze een doktershuis met apotheek en alles vast niet zullen nemen. Er verschijnt een Duitser op 't balcon van mijn kamer om hun telefoonleiding af te breken. Ik vraag met angst in 't hart, of ze uit 't dorp gaan. 'Ja', antwoordt hij, en dat stelt me alweer een beetje gerust en ik ga door met 't opmaken van mijn bed. Maar even later, een gestamp en gedreun van laarzen in de gang, een geschreeuw: 'Der Artzt, wo ist der Artzt?' Mijn moeder komt te voorschijn, en tracht ze duidelijk te maken, dat deze de praktijk in is en voorlopig niet thuis komt. Dan moet zij maar even mee de kamer in. Ofschoon we in ons hart allemaal al weten, wat ons te wachten staat, blijven we toch in angstige spanning, hangend over de trapeuning, luisteren. Even horen we de bulderende schreeuwstem van de Duitser en daaromheen de zenuwachtige, door tranen verstikte stem van mijn moeder. Dan: 'Es ist beschlossen worden das Haus niederzubrennen'. Een wilde kreet ontsnapt m'n keel. Tegelijk vliegen mijn broer en ik naar onze kamers. Het is nu geen tijd om bedroefd te zijn, er moet gehandeld worden. Kleren en eten eerst, gaat 't door ons heen. In één greep pak ik m'n jurken en beddegoed en smijt de hele mikmak over 't balcon naar beneden. Dan m'n vluchtkoffer, m'n naaidoos en nog wat dingen. Meteen stormen wel dertig feldgendarmes naar boven en komen de kamers binnen, opdat we toch maar niets van waarde meer mee kunnen nemen (...)

Beeld van evacués in Zoelen.

Foto: G. W. Bouwhuis

Ik ren de zoldertrap op. Daar hangen enige stukken vlees van ons eigen, met zoveel moeite opgefokte varken. Met grote inspanning klim ik zo hoog, dat ik er twee te pakken krijg. Er worden

*echter al een paar bereidwillige Duitse handen opgehouden om ze in ontvangst te nemen (...)
Alle mogelijke mensen lopen in huis. De postbode, en een kruidenier dragen de spreekkamer en*

apotheek leeg (...)

Het ogenblik van 't in brand steken schijnt te naderen. Steeds hoor je: 'noch drei Minuten, noch zwei Minuten, heraus, heraus'.

Mijn vader is inmiddels verschenen en probeert nog zoveel mogelijk te redden. Al onze spullen belanden zo langzamerhand in de oprit en op 't grasveld van de bureu. Nu is het zaak om 't hiervandaan weer naar hun huis te krijgen. De weg erheen wordt streng bewaakt. Zo af en toe weten we er nog door te glippen. De brandweer, die het huis van de bureu nat moet houden, helpt dapper mee. Opeens wordt er geroepen, dat iedereen uit het huis moet. Met grote moeite krijgen ze dit gedaan. Gaten worden in vloeren en muren gehakt, ruiten kapot geslagen. Dan hoor je 't gekraak van 't prachtige, antieke kabinet. Ze hakken er met de bijl op in (...) Spoedig laaien de vlammen overal op. Een geweldige hitte ontstaat er. Even kijken we naar 't lugubere tafereel. We haasten ons om nog wat te roven van onze eigen spullen (...)

Als we nog ergens aanzitten, wordt er bedreigd met doodschieten. Maar daar trekken we ons niet veel van aan. Ik loop nog eens om het huis heen om te zien wat er aan de andere kant nog staat. Op de piano zit één van de vandalen lustig te tokkelen (...)

Het is nu: pakken wat je pakken kunt. Zo gaat 't een hele tijd door. De hele middag slepen we nog van 't grasveld naar 't huis, tot alles weg is. Ook anderen sjouwen geweldig voor ons...'

Antwoord op de vragen

Naar mijn mening blijkt uit deze drie beschrijvingen dat ook voor deze schrijvers deze periode uit hun verleden een grote rol speelde. Ieder beschrijft ingrijpende gebeurtenissen die waarschijnlijk een blijvende invloed op hen

hebben gehad. De banden met dit verleden zijn niet denkbeeldig, maar reëel.

De volgende reacties getuigen van een nog ingrijpender band met dit verleden.

Reacties met als thema 'verwerking van het verleden'

In mei 1996 belde een man van 62 jaar me op. Hij was geen Tielenaar en had er ook geen banden mee. Hij had 'Waar blijven de Tommies?' gelezen in een bibliotheek in Arnhem. Hij belde om te zeggen dat hij veel herkende en onder de indruk was. Vervolgens vertelde hij me een eigen belevenis over verschrikkelijke handelingen van Duitse soldaten met vrouwen. Hij zei dat hij dit nooit eerder verteld had, maar hij wilde het kwijt.

Het 'jongetje Sijsma'

Heel bijzonder was de ontmoeting met Pé Sijsma. Hij is met zijn vrouw een middag in 1995 bij ons op bezoek geweest om te praten over een rampzalige gebeurtenis van vijftig jaar daarvoor.

Citaat uit het dagboek:

'Maandag 11 juni 1945

(...) Vanmiddag hoorden we een erge klap. 'Wie zou daar nu op een mijn trappen', zeiden we tegen elkaar. Even later komt Mies Oldeman achter op de motor bij een Hollandse Tommie binnen gehold.

'Dokter ten Bokkel, kom gauw, er is een vreselijk ongeluk gebeurd'. Vader was niet thuis. Zij zijn doorgestaan. Even later wordt een jongetje bin-

nen gebracht. 6 Kinderen hadden gespeeld en een ding met een knopje eraan gevonden. Eentje had er aan gedraaid. Floep. 5 Kinderen dood. 1 Gewond. Dit was pas later bekend. Het jongetje Sijsma werd bij ons gebracht. Hij had wat aan zijn beentje. Het was niet zo ernstig. Maar toen die moeders die aan de deur kwamen. Wanhopig waren ze. Ze wisten niet wie of hier was en waar hun kind was. Er was namelijk direct een Canadese auto gekomen, die hun kinderen naar Zoelen had gebracht. Al die kinderen zijn overleden. Het waren 2 kinderen van 2 broers Sijsma, 1 Zijderveldje (die had er aan gedraaid), Willie Bennink en een jongetje Siemons (van de P.C.). Het was een broertje van het jongetje Sijsma dat hier was. Het was een ellendige dag. Vader was nog op tijd gekomen om te helpen. Hij was net bij de P.C.. Alle kinderen waren tussen 6 en 8 jaar.

Pé Sijsma, die toen 55 jaar oud was, kwam in 1995 op bezoek omdat hij over het verleden wilde praten. En hij praatte en vertelde over zijn herinneringen, over de moeilijkheden als klein jongetje na deze ramp, over hoe nog steeds deze gebeurtenis een rol speelt. Het tekende zijn leven. Zijn keuze om arts te worden en op die manier met 'leven' bezig te zijn houdt er verband mee.

Dit jaar (2009) werd er een interview met hem door Janny de Leeuw gepubliceerd in het TOV Bulletin, het contactblad van de Tielse vereniging van oud-leerlingen en -personeelsleden van het Lingecollege (havo,vwo) (en van de vroegere HBS en het gymnasium). Hierin komt uiteraard deze episode ter sprake.

Sijsma schreef dit jaar ook een 'lesbrief voor de achtste groep van de lagere scholen in Tiel' over deze gebeurtenis.

Antwoord op de vragen:

Alle tot nu toe beschreven reacties duiden er op dat de schrijvers het belangrijk vinden dat de herinnering aan een ingrijpende gebeurtenis niet alleen persoonlijk blijft, maar dat meerdere mensen er kennis van kunnen nemen en zich er misschien in kunnen herkennen.

Dit verleden wordt bovendien als zo essentieel ervaren, dat we het willen doorgeven aan de volgende generatie.

Reacties met als thema 'doorgeven van herinneringen'

Maart 1997. Iemand bestelt telefonisch vier exemplaren van het boekje en zegt: *'Het is zo moeilijk te vertellen aan je kinderen hoe het was in de oorlog en dit geeft het zo goed weer'*.

(Brief van 8-12-1996) *'Zeer ben ik getroffen door uw dagboek van de laatste oorlogsmaanden en de maanden daarna. Zelf ben ik in 1948 geboren als jongste dochter (...). Vandaar dat ik alleen de verhalen ken, die ook door mijn ouders, oudste zus en broer meegemaakt zijn en veelvuldig later verteld werden'*.

(Brief van 28-3-2005) *'Uw familieverhaal in onze geboortestad Tiel maakte ons (na-oorlogse kinderen) veel duidelijk van de gebeurtenissen waaronder de generatie van onze (groot)ouders heeft moeten leven'*.

(Brief van 26-1-1996) *'Al kom ik zelf uit Vlaanderen en ben ik pas ongeveer vijftien jaar geleden door huwelijk hier verzeild geraakt (voordien gaf ik geschiedenis aan een lyceum in X), toch herkende ik veel in Uw verhalen, door wat ik in de loop der jaren hoorde van Betuwnaren en*

mijn man (...). Bovendien ben ik ervan overtuigd dat een dergelijk werk een groot publiek kan bereiken en meestal beter de tijdsfeer weergeeft dan menig wetenschappelijk werk. Het is goed bruikbaar, ook als didactisch materiaal op middelbare en dan vooral Betuwse scholen'.

Het blijkt uit deze brieven dat niet alleen zij die het zelf beleefden het willen door vertellen. Ook de generatie, vlak na de oorlog geboren, blijkt het belangrijk te vinden de banden met het verleden van hun ouders te kennen en te begrijpen.

Het heeft naar mijn idee te maken met het kunnen plaatsen van de houding en reacties van ouders en anderen in het heden.

Tot nu toe hebben de besproken reacties voornamelijk te maken met de banden met het persoonlijke verleden, een verleden, dat echter niet alleen doorwerkt in ieders individuele leven, maar ook een grote invloed had op ons bestaan na de oorlog. Jaarlijks worden de banden met dat oorlogsverleden levend gehouden door de herdenking op 4 mei.

Bij de reacties die ik ontving was ook de toespraak die de directeur van de HBS in Tiel, S.J. Geursen, uitsprak bij de eerste herdenking op 4 mei 1946. Zijn oudste zoon vermenigvuldigde deze en stuurde hem mij toe. Meneer Geursen koos als onderwerp het verzet in Tiel. Hieruit citeer ik het deel over Leo Wilkens.

Leo Wilkens

'Ook Leo Wilkens was een van de oud-leerlingen, die er naar verlangde het zijne bij te dragen tot de bevrijding. Hij werkte voor een groot deel samen met Piet Westdorp. Toen de overzijde van

de Waal in Geallieerde handen was, stak hij al spoedig in het geheim en bij herhaling de rivier over. Eerst was hij tolk tussen de Engelsen en onze ondergrondse strijders, daarna bracht hij munitie en stenguns in zakken en kisten naar onze oever. Daarbij werd gebruik gemaakt van een geheime telefoonlijn over de Waal, die uitmondde in het hol van de leeuw, nl. in de kelders van het door de Duitsers bezette gebouw van de P.G.E.M. Hoewel er dus vlak onder hun voeten met de Engelsen werd getelefoneerd, hebben de moffen hier nooit iets van geweten. Zo kregen de Engelsen van Leo Wilkens belangrijke mededelingen van Duitse troepenbewegingen. De Duitsers merkten terdege dat ze bespioneerd werden en lieten daarom een strook van 500 m langs de Waal ontruimen. Voor Wilkens was dit geen beletsel om met zijn werk voort te gaan.

Herhaaldelijk werd weer overgestoken. Dit was zeer gevaarlijk. Duitse wachtposten moesten worden gepasseerd, uren zwierven de jongens door de weilanden, bemodderd, moe en hongerig klopten ze bij de ouderlijke woning aan, welk huis behalve verboden wapenen ook een geheime radiozender, opgesteld voor een open raam, bevatte. De ouders van Wilkens hebben zich dus ook niet onbetuigd gelaten. Leo en de zijnen hebben geneesmiddelen naar Tiel gebracht en aan Dr. Hoogenboom ter hand gesteld. O.a. het beroemd geworden Penicilline, dat menig door granaatscherven getroffen Tielenaar het leven heeft gered en dat tot geen prijs de Duitsers in handen mocht vallen. [zie boven het artikel van Klokke].

Maar de gevaren werden steeds groter. Piet Westdorp was gearresteerd. Zouden de martelingen hem niet dwingen Leo te verraden? Leo wist het niet, maar wel wist hij, dat hij gezocht werd. Hij moest naar de overkant, het kostte wat het wilde. In de nacht van 15 op 16 Maart 1945 ging hij bij de Rode Molen in het ijskoude water om zwem-

Lies en haar echtgenoot Jan in 2007.

Foto: eigen collectie.

mende de overkant te bereiken. De vrije oever van de Waal heeft hij niet mogen bereiken. Pas in September 1945 heeft men zijn lijk gevonden. Hij ligt nu in Hurwenen begraven.

individueel met zijn verleden ook onderling verbonden zijn. Door hiervan kennis te nemen groeit een doorvoeld gezamenlijk verleden. En dat verleden is mede de basis van onze identiteit.

Met dit indrukwekkende verslag besluit ik de bespreking van de reacties.

Slotopmerking

Naar mijn mening wordt door de persoonlijke reacties op de gepubliceerde delen van mijn dagboek duidelijk, dat de banden van ieder

Vondst van eerste Romeins schrift een wondertje

Door Aad Nekeman

In het boek ‘Buren Gezien’, in 1998 uitgegeven naar aanleiding van het opheffen (herindelen) van de oude gemeente Buren, komt Guus Taconis als inwoner van Kerk-Avezaath aan het woord. Maar meer nog als woordvoerder van BATO, de Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken. Hij zegt in dat boek dat van de Romeinen, die tweeduizend jaar geleden hier naartoe kwamen, vrij veel teruggevonden werd maar nooit – in onze streek althans – hun schrift. Tót enkele maanden daarvoor.

We hebben het over december 1998. Taconis wil dan nog niet onthullen wát het is dat ze iets ten zuiden van Buren uit de grond gehaald hebben. “Eerst de deskundigen er maar eens op laten studeren”, zegt hij.

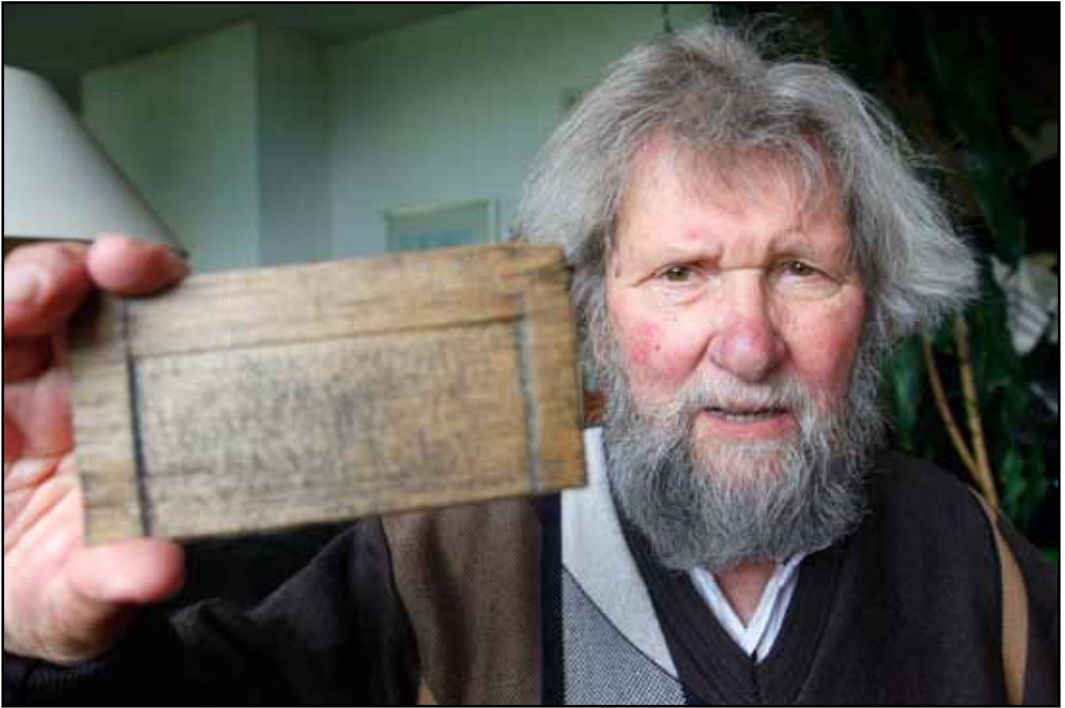
We zijn nu meer dan tien jaar verder. De deskundigen hebben ‘het’ bestudeerd en ze hebben gesproken. In het jaarverslag van BATO over 2008 valt er tot in detail over te lezen. Niets mysterieus meer. Verhullen (*iets ten zuiden van Buren*) hoeft niet meer. De plek: het natuurontwikkelingsgebied De Steendert bij Ophemert-Est. Daar werd in 1998-1999 dit natuurgebied verder vorm gegeven. Er werd flink gegraven en de mensen van BATO werd toegestaan hun ogen de kost te geven.

‘Het’ was een schrijfflankje. Guus Taconis vond het in een Romeins-inheemse waterput

De archeologische werkgroep **BATO** (Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken) houdt dit jaar zes open dagen waarvan er nu nog drie volgen: zaterdag 27 juni, zondag 13 september (open monumentendag) en zaterdag 31 oktober. BATO is gehuisvest op het adres J. D. van Leeuwenstraat 15, het voormalige slachthuis. Op de site www.oudheidkamer-tiel.nl meer informatie.

die niet dieper was dan een meter en waar niet veel water in stond. Hij stapte er in en op een bepaald moment voelde hij met zijn handen scherven maar ook een plankje. Daarvan moet men zich geen grote voorstelling maken. Je zou zelfs kunnen zeggen dat het een onooglijk stukje bemodderd hout was. Toch had Taconis meteen door dat het een schrijfflankje was. Toen hij thuis de modder er af spoelde (en het plankje conserveerde) zag hij er tekens in. Weer later bleek dat die tekens er met een stilus (metalen stiftje) in gemaakt waren, gekrast in een waslaagje. Overleefde die was dan zoveel eeuwen? Nee. De clou was dat bij belangrijke

Guus Taconis met het 'plankje van Est', te voorschijn gekomen in het natuurontwikkelingsbied de Steendert. Het is 7 bij 14 centimeter. Samen met het plankje van Tolsum werd het van 19 tot en met 24 mei tentoongesteld in Museum Het Valkhof in Nijmegen. Foto: Jan Bouwhuis.

stukken vaak door de was heen gedrukt werd, zodat een spoor in het hout achterbleef. Dat was bij dit plankje ook gebeurd.

Zoiets was nooit eerder in dit gebied aangekomen. Het werd gestuurd naar het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Maar toen de deskundige die het zou onderzoeken overleed, kwam het terug naar BATO.

Tolsum

In 1914 was een soortgelijk schrijfplankje gevonden bij een terpafgraving in Tolsum bij Franeker in Friesland. Drie jaar later kwam de Nederlandse archeoloog prof. C. W. Vollgraff, een autoriteit op zijn gebied, met het resultaat van zijn onderzoek: de tekst bevatte

een koopcontract van een koe.

In 2007 stond in de NRC een artikel over dat zich in het Fries Museum bevindende plankje. Het zou naar de universiteit van Oxford in Engeland gestuurd worden waar deskundigen over de modernste onderzoeksmethoden beschikten. Toen Guus Taconis dit hoorde, stelde hij zich meteen in verbinding met het Fries Museum en trof daar, toen hij er naartoe ging, onder meer mr. drs. J Zeinstra, oud-docent klassieke talen aan het Leeuwarder Gymnasium. Die bleek zeer grote belangstelling voor het Betuwse schrijfplankje te hebben en ging de tekens onderzoeken. Het leidde in 2008 tot de publicatie van zijn boekje met de titel 'Twee Romeinse schrijftafeltjes uit Nederlandse bodem'.

Wat staat er op?

Zeinstra zegt dat in het Betuwse schrijfplankje de tekst gaat over 'ene' Lucius Iunius Norbanus. Het is een soort oorkonde waarmee Norbanus verklaart ruim 5000 *sestertiën* schuldig te zijn voor de koop van negen koeien. Volgens Zeinstra blijkt uit de tekst dat Norbanus de koper van de koeien is; hij is een handelaar (*negotiator*) geweest en het is waarschijnlijk dat het leger van zijn diensten gebruik maakte. Een sestertius is een koperen Romeinse muntsoort ter waarde van 1/100 gouden *aureus*. (Vergelijk het met onze cent en euro, met dien verstande dat de sestertius veel meer waard was dan onze cent en de aureus veel meer dan onze euro). Norbanus zal het bedrag betalen in het winterkamp van de *Legio prima Minervia*...etc. De tekst is volgens Zeinstra geschreven tussen eind 82 en eind 89 na Christus. Zeinstra schrijft er over op bladzijde 18 van zijn boek.

Het is dus geen brief maar een juridisch stuk dat de koper aan de verkoper ter hand stelde als bewijs van recht op betaling.

Wonder

De bezoekers tot nu toe van de open dagen van BATO hebben het plankje mogen bewonderen en in hun handen kunnen houden: het is klein (9 bij 14 centimeter) en zo licht als een veertje. Je zou het een wonder kunnen noemen dat het ooit gevonden werd.

Overigens kunnen bij de BATO nog veel meer uit de grond opgegraven oude attributen bekeken worden, vaak voor het oog veel spec-

taclairder dan dat eerste Romeinse schrift. Voorzitter van BATO, Willem Spekking, vertelde er de bezoekers van de open dagen graag over.

Het boekje van mr. Zeinstra over deze vondst en over die van Tolsum is ook aanwezig bij de BATO in de J. D. van Leeuwenstraat.

In NRC Handelsblad van 23 april 2009 stond opnieuw een artikel over het Friese plankje. 'Oxford' had de tekst inmiddels ontcijferd: het zou op 23 februari van het jaar 29 na Christus geschreven zijn door een Bataaf in militaire dienst van de Romeinen. De Engelse onderzoeksmethoden zouden uitwijzen dat de tekst over een koe, zoals prof. Vollgraff die in 1917 uit het plankje opmaakte, niet klopte. De mening van Oxford: het is een contract waarin een Bataafse soldaat iemand belooft een schuld terug te betalen. Een tekst die zou dateren van 23 februari 29. Met andere woorden: de oudste geschreven tekst uit Nederland.

De Oxford-onderzoekers zeiden prof. Vollgraffs bevindingen en tekstverklaring van 1917 helemaal niet kwalijk te nemen. De helft van de tekens vertaalde hij goed en voor de andere helft beschikte hij toen niet over de benodigde onderzoeksmethoden. En die zijn er nu wel.

In Nederlandse onderzoekskringen echter wordt weer getwijfeld aan de Oxford-interpretatie. Kortgeleden is er zelfs een symposium van geleerden gehouden. De wetenschappers zijn het dus niet met elkaar eens.

Zelfs Mina Bakgraag leeft nog een beetje voort

Door Peter Schipper*

Het is 1898. De gebroeders Michelin maken een rondje over een tentoonstelling. Als ze een stapel banden zien liggen, merkt één van hen op: 'Met armen en benen zou het net een mens zijn'. Ze schakelen tekenaar O'Galop in die een uit banden opgebouwde Michelinman bedenkt en hem toestend met een schaal scherven in de hand afbeeldt. 'Proost', zegt de mascotte, of in het Latijn: *'Nunc is bibendum'*. Zijn naam is geboren en zo zal hij voortaan als Bibendum reclame voor de Michelin banden gaan maken.

Bibendum is één van de circa 230 reclamefiguurtjes die tot eind september in het Tielse streekmuseum te zien zijn op de nostalgische tentoonstelling 'Reclamevriendjes van Flipje'.

Volgend jaar wordt Flipje 75. Reden voor het museum om eens te onderzoeken of het fruitbaasje uniek is of past in een langere traditie. Wanneer ging men voor het eerst gebruik maken van reclamefiguurtjes? Om die vraag te beantwoorden moeten we terug naar het einde van de negentiende eeuw. De bevolking in Nederland neemt snel toe, het spoorwegnet breidt zich uit, fabrieksschoorstenen roken en er ontstaat een steeds welvarender bourgeoisie die streeft naar grotere luxe. Om aandacht te vestigen op je product en kopers te verleiden,

zijn er slagzinnen en reclames nodig. In toenemende mate verschijnen ze in het straatbeeld op zogenoemde peperbussen, schuttingen en op fraai geëmailleerde borden aan muren. Een herkenbaar en uitnodigend figuurtje zien fabrikanten steeds meer als een effectief middel om zich te onderscheiden en consumenten aan te sporen tot koop.

Slimme albums

Onderzoek dat ik samen met verzamelaar Ger Hemel verrichtte, maakte duidelijk dat de reclamefiguurtjes er in soorten en maten zijn. Sommige zijn louter mascottes, zoals de bekende verpleegster van Droste of de soldaat van Kwatta. Andere gaan tot actie over en beleven avonturen in verre oorden, reizen naar

*

Peter Schipper (58) is kunsthistoricus en conservator van de streekmusea in Tiel, Culemborg en Zaltbommel. Hij publiceerde onder meer boeken en artikelen over kunstnijverheid en de lokale historie van Tiel, Culemborg en Zaltbommel.

Dit zijn maar enkele van de circa 230 reclamefiguurtjes die men op de tentoonstelling kan ontmoeten. Er hoort ook een boek met meer dan 200 afbeeldingen in zwart-wit en kleur bij. Normaal kost het 13,50 euro. Leden van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken kunnen het op vertoon van hun pasje in de museumwinkel verkrijgen voor 12 euro.

Een goede raad van Mina Bakgraag
ZWIJGT over al wat gij weet van het
 ondergrondse front.

de maan of nemen de lezers in hun boekjes mee naar een wonderlijke sprookjessfeer. Tot de oudste behoren Piet Pelle (1912) op zijn onverwoestbare Gazelle fiets, kabouter Pig-gelmee van Van Nelle (1920) en Arretje NOF voor de Nederlandsche Oliefabriek in Delft (1927).

De leukste boekjes die de fabrikanten cadeau geven bij hun artikelen, zijn die waarin die producten een rol spelen. In de jaren dertig reist Hompie Smeergraag voor kaasfabriek Eru de wereld af. Dankzij een portie Eru kaas lopen zijn avonturen goed af: 'Eru, Eru Eru kaas, geen een product is jou de baas'.

Slim zijn de zogenaamde albums, waarvoor de consument losse plaatjes moet sparen. Alleen door telkens weer jam, wasmiddel of drogisterijartikelen te kopen kan men zijn album compleet krijgen.

In de jaren twintig en dertig zijn verhalen met negers in de hoofdrol populair, maar de toon die men aanslaat, zou tegenwoordig niet meer kunnen. Als de olieman door de straten rijdt, verdringen de kinderen zich om zijn kar. Hij reikt immers het populaire blaadje 'De Auto-maat' uit waarin de avonturen staan van het negerjongetje Pijpje Drop. De teksten over zijn geboorte zijn karakteristiek voor die tijd: 'Kijk eens even, vader Roetmop, hoe d'ooievaar ons heeft verrast met een kleinen, leuken zwartkop, Pijpje Drop doop ik hem vast'. Joe de Gauwdief (let op de associatie) is een andere neger. Hij steelt een pak wasmiddel van fabriek De Klok, wordt moe en legt z'n hoofd te ruste op een pak Klok zeepoeder. Door het zweet geactiveerd weet dit wasmiddel zelfs de negerwang wit te maken. In een ander boekje wast een neger zich zelfs helemaal blank dankzij een bepaald wasmiddel.

De oorlogsjaren brengen heel andere figuur-

tjes, niet meer in boekjes, maar in de krant. Allerlei levensbehoeften worden schaars en gaan op de bon. Fabrikant Peja prijst zijn bakmiddelen aan via een kordate vrouw, 'Mina Bakgrraag'. Razend populair wordt ze. Zelfs nu hoort men ouderen nog wel eens zeggen over een vrouw die goed kan koken: 'Je bent een echte Mina Bakgrraag!' Minder vriendelijk is Kabouter Goederaad die de regering inzet om de bevolking aan te sporen tot zuinigheid met energie. Wie zijn gas- of elektriciteitsrantsoen overschrijdt, stelt hij strenge straffen in het vooruitzicht.

Hoogtepunten

De jaren vijftig en zestig zijn hoogtepunten voor de getekende reclamefiguurtjes. Wie kent er niet prachtige karakters als Kapitein Brul Boei, Generaal Trip, Jonker Fris, Pukkie Planta en vele anderen? Anderzijds: wie weet dat Hans Worst reclame maakte voor Anton Hunink, fabrikant van rookworsten? Hoewel de gezagsverhoudingen in maatschappij

Controleer geregeld uw gas- en electriciteitsverbruik

Dan loopt U niet de kans, dat de straffe maatregelen, welke in het algemeen belang onvermijdelijk zijn, ook U treffen en U weet:

Wie geregeld controleert kan tijdig zelf ingrijpen.

Haal meer warmte uit minder kolen!

WES ZWIS

en gezin de hele jaren vijftig als vanzelfsprekend worden beschouwd, verkennen sommige schrijvers en illustratoren de grenzen. Een duo dat opvalt door nieuwe onderwerpen, een frisse kijk op de (kinder)wereld en grappige, aansprekende illustraties zijn schrijfster Annie M.G.Schmidt en illustratrice Fiep Westendorp. Hun kinderfiguren zijn niet altijd braaf, maar gelukkig soms ook stout. Kinderen gedragen zich in hun verhalen als echte kinderen: ze gaan vissen, halen kattenkwaad uit en maken zich vies. Aan dit tweetal danken we fraaie reclameboekjes voor de firma's Persil (wasmiddel Pré), Nutricia en hagelslagfabrikant Venz met in de hoofdrollen: Prélentje, Pluis en Poeltje, Floddertje en Ibbeltje. De jaren zestig brengen het type stoere jon-

gens, ferme meisjes in de vorm van Sjokkie voor Friesche Vlag, fabrikant van chocolade-pasta, en Davitamientje voor Davitamon, maker van vitaminepillen. Nieuw in dit tijdperk en de jaren er na is het verschijnsel dat producenten gebruik gaan maken van bestaande populaire stripfiguren of karakters die men kent van de televisie of veel gelezen stripalbums. We moeten dan denken aan: Pipo de clown, Loekie de Leeuw, Kappie, Panda, Heer Bommel en Tom Poes, Suske en Wiske.

Tussen de tekstschrijvers en tekenaars komen we enkele diverse bekenden tegen: Bob Mau, J. Clinge Doorenbos, Jan en Peter Lutz, Jean Dulieu, Marten Toonder, Joop Geesink, Annie M.G.Schmidt, Fiep Westendorp en George Mazure.

Vrijkaartjes voor Openluchtmuseum

Al eerder bood de Oudheidkamer de leden (twee) vrijkaartjes aan voor het Openluchtmuseum in Arnhem. Daar is ook de fraai gerestaureerde Van Gend & Loos-loods, die vroeger bij het station in Tiel stond, te bewonderen. Er is nog een aantal kaartjes over. Mocht iemand nog extra kaartjes willen ontvangen, laat het dan weten aan Anne-Marie Daalderop, Nieuwe Tielseweg 20-23, 4001 JW Tiel, (0344) 62 02 20, e-mail: a.daalderop1@kpnplanet.nl.

Oudste vereniging van Tiel viert 49ste lustrum

Door Emile Smit*

Het zal velen in Tiel niet eens bekend zijn, maar de vereniging De Grootte Sociëteit, opgericht in 1764, is nog altijd actief. Ooit – nu 245 jaar geleden – werd de sociëteit opgericht om gegoede heren in de gelegenheid te stellen de destijds dure en kleine kranten te lezen en er in goed gezelschap over van gedachten te wisselen.

Plaats van handeling was het etablissement ‘De Harmonie’, naast de Waterpoort. Een kwart eeuw later lieten de heren aan de andere kant van de poort het pand bouwen, dat nog altijd De Grootte Sociëteit heet. Sinds 1972 is het grootste deel van dit pand in gebruik als museum, maar in de grote zaal aan de Waalzijde houdt de sociëteit tot op de huidige dag haar vrijdagse bijeenkomst. Wie de zij-ingang aan de Molensteeg wel eens goed bekeken heeft, ziet dat het daar boven de deur is aangegeven, ‘De Grootte Sociëteit – Opgericht in 1764’.

Beslist was de sociëteit in vroeger tijden, zo tot aan de Tweede Wereldoorlog, een belangrijk instituut. Er zal heel wat Tielse politiek zijn gemaakt binnen haar muren en menig herenakkoord zal er – buiten de blik van de Tielse samenleving – zijn gesloten. Die tijden liggen

achter ons. Anno 2009 bestaat de sociëteit alleen nog voor het doel waarvoor sociëteiten ooit werden opgericht, de gezelligheid. Menig goed gesprek wordt er onder het genot van een goed glas wijn gevoerd. De sociëteit heeft 110 leden, van wie er meestal zo’n 20 à 25 op een avond komen. Enkele malen per jaar houdt de sociëteit bijzondere feesten. Zo is er op de vrijdag van de Tielse kermis de ‘palingborrel’, een zeer uitgebreide maaltijd van paling en stokbrood en met een goede wijn besprenkeld.

Elk jaar viert de sociëteit een dies. Ze is opgericht op 27 maart 1764 en de dies wordt meestal op de eerstvolgende vrijdag gevierd met een lezing en een buffet. Om de vijf jaar is er het lustrum en dit jaar was dat ook weer aan de orde. Precies op 27 maart 2009 konden de leden vieren, dat de oprichting 245 jaar geleden plaatsvond. Uiteraard begon men met een

*

Emile Smit (58) is adjunct-directeur RSG Lingecollege in Tiel en publiceerde onder meer de boeken ‘De Grootte Sociëteit te Tiel, 1764-1989’, ‘Van d’Oude School tot Lingecollege’(samen met Jan Kers) en ‘De Geschiedenis van Tiel’ (samen met Jan Kers). Smit is directeur-secretaris van De Grootte Sociëteit

borrel in de sociëteitszaal en daarna was er een herendiner in restaurant De Oude Stads-
muur. Een groepje zangeres-
sen van muziektheater LOS
vrolijkte de avond op.

Het zal duidelijk zijn, dat over
vijf jaar een groter feest aan de
orde is: dan bestaat de socië-
teit 250 jaar. Al in 1989 werd
de geschiedenis van de vereni-
ging vastgelegd in een boek.
De bedoeling is om dat in 2014
opnieuw te doen. Dan zal de
viering vast ook uitbundiger
zijn dan dit jaar.

*Een ansicht uit 1901 waarop zowel eta-
blissement De Harmonie als de sociëteit
te zien zijn. Foto: Collectie Smit/Kers.*

Boekbespreking

Ingenaar behoedde jongere broer voor Indië

‘Kom niet, het is een mooi land maar niet om er te vechten’

Door Aad Nekeman

In 2003 schreef Chris van Esterik ‘Een jongen van het dorp’, een indrukwekkende en ook bekroonde kroniek van het leven in een dorp (Ingen) in de jaren 1900-2000. Archiefonderzoek en interviews met oudere inwoners die - realistisch - terugkijken hebben het boek tot een registratie gemaakt van een gemoedelijk ogende maar vaak keiharde samenleving. Van Esterik (1949) is de zoon van wijlen de kastelein van het Ingense dorpscafé.

Tijdens zijn onderzoek in het dorp bezocht hij ook Arie van Ommeren (1925), die altijd huis-schilder was geweest. Dat wil zeggen: niet altijd, hij was tussen 1946 en 1949 drie jaar, twee maanden en dertien dagen betrokken bij de strijd van het Nederlandse leger tegen de in opstand gekomen Indiërs.

Arie van Ommeren overleed op 10 februari 2000. Het hele dorp was er bij toen hij begraven werd. Toen ook zijn vrouw Joop van Ommeren-Schimmel overleed (2007) kwam op de zolder van hun huis een soldatenkist te voorschijn met een Indisch dagboek en honderden foto's.

Arie van Ommeren in Indië.

Van Esterik kreeg het dagboek onder ogen en raakte ervan in de ban, ook al had Van Ommeren bijna altijd emotioneel opgeschreven wat hij in Indië meemaakte. Niet omdat hij

Ook Ingenaar Frans Spies was in Indië. Hoe het dorp met hem en Arie van Ommeren meeleeft bleek uit foto's van een grote groep familie en anderen die in de 'kantine' gemaakt werden en opgestuurd naar Indië. Geheel rechts de ouders van Frans Spies, naast hen die van Arie van Ommeren. Foto's uit 'Bloesem en sambal'.

hard en gevoelloos was, maar omdat emoties onderdrukken zijn bescherming vormde. Een van de weinige keren dat hij 'zich liet gaan', was toen hij hoorde dat zijn jongere broer Jan Dit zich wilde melden voor de strijd in Indië. 'Kom niet', schreef hij in een brief naar huis, 'want we zijn er met open ogen ingelopen en we zijn belazerd. Het is een mooi land maar niet om te vechten'. Dat zei veel. Zijn broer is ook nooit gegaan.

Chris van Esterik kende de zachtmoedige en grapjes makende Van Ommeren, die altijd druk was het dorpsleven op film vast te leggen, al zijn leven lang. Door het lezen van het dagboek kwam hij er steeds meer achter hoe bijzonder Van Ommeren wel was geweest. Want zijn leven lang had hij de in Indië door-

stane ellende verborgen onder die grapjes en vrolijkheid; die moesten verhullen hoe hij er diep van binnen onder bleef lijden – onder de angst van toen, de gruwelen, de wreedheid en ook de onrechtvaardigheid om die strijd te voeren. Toen hij op het einde van zijn leven ziek werd, schrok zijn zuster toen hij op een dag zei: 'Was ik daar maar gebleven, dood'.

Van Esterik sprak met familieleden van Arie en met oude dienstkameraden die in het dagboek voorkomen en schreef vervolgens het boekje 'Bloesem en Sambal'. Hij heeft er in dit gebied al verscheidene lezingen over gegeven, ook een voor de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.

Andere Tijden

Van Esterik is een van de medewerkers aan de negendelige serie ‘De Oorlog’, die in oktober van dit jaar op tv begint. Het is een project van de NPS. Er wordt al jaren aan gewerkt. “Het wordt een soort nieuwe versie van de befaamde tv-serie ‘De Bezetting’, die Loe de Jong in de jaren zestig maakte”, zegt Van Esterik. Omdat hij vroeger in zijn journalistieke werk al veel voor de Indonesië-kwestie in archieven had gewerkt en er boeken en artikelen over had geschreven, werd hij verzocht de periode 1946-1949 te doen. Hij doet dat als ‘senior researcher’, die zijn verzamelde materiaal aanlevert aan de documentairemakers.

Voor zijn onderzoek én voor zijn beeldvorming kon hij het dagboek van zijn vroegere dorpsgenoot Arie van Ommeren goed gebruiken. Mogelijk ook dat elementen van Van Ommerens belevenissen in de nieuwe tv-serie terug te vinden zijn. “De te voorschijn gekomen spullen van Arie, zoals de soldatenkist, gaan overigens naar het Legermuseum in Delft”, weet Van Esterik ook nog te melden.

Zijn ervaringen als senior researcher knoopt hij meestal vast aan zijn lezing over ‘Bloesem en Sambal’. “Het sluit mooi op elkaar aan.” Het is vooral de gedrevenheid om de historische werkelijkheid bloot te leggen die hem leidt. “Want hoe bizar is het dat 125.000 Nederlandse soldaten in 1946 vanuit een door de oorlog geteisterd en verarmd land naar Indië gestuurd worden...” Er vertrokken 43 oceaanschepen, soms wel met 5000 militairen aan boord, naar ‘de oost’.

“Gruwelfoto’s en -films, en die werden er gemaakt, verdwenen hier meteen de archiefkasten in.” Hij sprak een keer een veteraan die hem toevoegde: “Politionele acties? Laat me niet lachen. Het was een oorlog, een smerige guerrilla.” Smerig, van beide kanten, zoals elke oorlog smerig is.

‘Bloesem en Sambal’, door Chris van Esterik; 50 blz; uitgave Historische Kring Kesteren en Omstreken, 2008; prijs 3 euro.

Boekbespreking

Joke Honders schrijft dorpsgeschiedenis

‘Het Ingense veer’ gaat over veel meer

Een mix van het resultaat van archiefonderzoek en *oral history*, gesproken geschiedenis, daar bestaat het boek ‘Het Ingense veer’ uit. Zoiets is de schrijfster, Joke Honders, wel toevertrouwd; ook in haar eerdere publicaties toonde ze aan de weg in archieven uitstekend te kunnen vinden, maar dat kan ze ook naar de (vele tientallen) mensen die haar ‘uit het hoofd’ allerlei feiten en anekdotes kunnen vertellen.

Joke Honders (58) is geboren in Ingen. Haar vader was de postbode, de ‘booi’. Ingen heeft dus als het ware zijn eigen historica. Dat is bijzonder, misschien niet voor een stad, maar zeker wel voor een dorp. Grappig is het om haar bij een lezing, als ze eerst van een afstandje de dingen vertelt, ineens te horen zeggen ‘jullie weten wel, dat was een neef van mijn vader’ of ‘dat was nog familie van mijn grootmoeder’.

Het zwembad begin jaren vijftig naast het Ingense veer.
Collectie Familie Spies.

‘Vijfhonderd jaar geschiedenis’, dat is de ondertitel van het boek. Aanzet ertoe was het feit dat in 2007 de familie Spies honderd jaar ‘op het veer’ zat, eerst als pachters en vanaf 1912

Wachten op het veer. Van welke periode de opname – op een Ansichtkaart – dateert is niet bekend.

Foto: archief Historische Kring Kesteren.

als eigenaren, ook van het veerrecht. Daarvóór was het – twee eeuwen lang – de familie Van Westrheden. Honders gaat terug tot het jaar 1487; van die tijd dateren in de annalen de eerste vermeldingen van een veer.

De schrijfster focust zich niet alleen op het veer en de families die het dreven. Het boek is een veel meer omvattende geschiedenis van dorp en omgeving geworden. Ook beschrijvingen zoals van het kasteel, dat er ooit was, komen er in voor, de steenovens, de hoogwaters, het zwembad in de Rijn, een vliegtuigcrash, het tweetal Indiëgangers in de jaren veertig; er is zoveel dat op een of andere manier verband houdt met die bijzondere oeververbinding en de mensen die het exploiteerden. Heel wat keren in de geschiedenis was er sprake van dat het einde voor het veer in zicht was, maar steeds

pakte het anders uit. Nu heeft het al weer jaren bestaansrecht omdat snelweghaters maar wat graag binnendoor het veer ‘pakken’.

De vormgeving en verdere technische uitvoering van het boek werden verzorgd door Folkert Schuurman. Het boek telt 140 foto’s en andere illustraties.

a.n.

‘Het Ingense veer, Vijfhonderd jaar geschiedenis’, door Joke Honders; uitgave Arend Datema Instituut Kesteren, 2009; 144 blz., prijs 15 euro.

Gelezen

Culemborgse Voetnoten, historisch tijdschrift van Culemborgs Genootschap A. W. K. van Oudheusden, mei 2009.

Het genootschap heeft foto's, brieven en andere documenten gekregen die de familie Kalz betreffen, waarvan de uit Duitsland afkomstige Heinrich Kalz (1913) in 1941 trouwt met de Culemborgse Maria Pin. 'Daarmee begonnen de problemen. Heinrich Kalz had immers nog de Duitse nationaliteit. Ze mochten daarom niet trouwen voor de burgerlijke stand in Culemborg, maar moesten daarvoor naar Zwolle waar een speciale burgerlijke stand voor in Nederland wonende Duitsers was. Daar ontvingen zij naast het trouwboekje tevens een exemplaar van Hitlers Mein Kampf'.

Recensie in NRC van 15 mei 2009 van Jan Blokker over 'Het Koninklijk Familiealbum', samengesteld door Emerentia van Heuven-van Nes.

(Kunstgeschiedkundige Emerentia (Renney) van Heuven werd in 1942 in Tiel geboren als de dochter van kantonrechter Jan van Nes. Ze zou conservator bij Pales Het Loo Nationaal Museum worden). Blokker: 'In het Koninklijk Fotoalbum – model salontafelboek met meer dan 1200 foto's, snapshots, kiekjes, galaportretten en close-upjes uit de koninklijke 20ste eeuw – zie je op bladzij 53 de toenmalige familie op het Rotterdamse stadhuisbalkon staan.

Het is november 1918 en men dankt het volk (...) omdat het de revolutie van Troelstra heeft helpen afwenden. Het bijschrift citeert Wilhelmina, die zei: Wij zijn veilig geweest in Gods hand. Wij voelen dat Zijne leiding, aan onze historie gegeven, opnieuw is bevestigd.'

'De drie steden', regionaal-historisch tijdschrift voor het Rivierenland, mei 2009.

Ron van Maanen schrijft over de belangrijke aardappelteelt in de eerste helft van de 19e eeuw. Aardappelbeurzen werden in het leven geroepen om de handel in goede banen te leiden. In Varik rees een geschil tussen de 'aardappelschout' en de kerkenraad. Het meningsverschil ging over de halve cent die de schout – per verdiende cent per mud aardappelen – moest afdragen aan de diaconie die er de armen mee ondersteunde. Uiteindelijk verloor de schout.

Verenigingsblad van Historische vereniging Den Ouden Dijk in Herwijnen, mei 2009.

Marinus van Maaren belicht de geschiedenis van de 100-jarige zangvereniging, die vroeger anders heette maar nu Soli Deo Gloria. 'In een vroege ochtend van het jaar 1911 vertrok het koor per paard en wagen naar het station te Waardenburg waar het gezelschap de trein nam naar Soestdijk. Het koor viel namelijk de eer te beurt om samen met andere koren een serenade te brengen aan niemand minder dan koningin Emma'.

Catalogus tentoonstelling 100 jaar Oranjevereniging Tiel in Regionaal Archief Rivierenland in Tiel, april 2009.

Wim Veerman in inleiding: 'De dreiging van een revolutie, zoals die in Rusland had plaats-

gevonden, deed de Tielse vereniging er in november 1918 toe besluiten een permanente burgerwacht in het leven te roepen. (...) Een van de hoogtepunten (van de oranjeactiviteiten – red.) was een in 1920 georganiseerd vliegfeest op de Lingeweide, met twee Duitse oorlogsvliegtuigen die een show gaven. Eén vliegtuig ging over de kop en een ander belandde in een sloot, maar kon eenvoudig met twintig man weer op het droge getrokken worden’.

‘Dichteres stierf zoals ze de laatste veertig jaar leefde: in de anonimiteit’, De Gelderlander, 11 april 2009.

Op 4 april overleed op 81-jarige leeftijd Fritzi ten Harmsen van der Beek, de dochter van Eelco ten Harmsen van der Beek, de bedenker van de stripfiguur Flipje. Fritzi, erfgename van een fortuin en ooit echtgenote van Remco Campert, had een bescheiden oeuvre aan gedichten en proza. Op jonge leeftijd werd ze echter vooral bekend als een nogal wild levende muze van een bont gezelschap schrijvers en kunstenaars. Na de dood op 56-jarige leeftijd van haar vader in 1953 maakte Fritzi de laatste drie afleveringen van de filmstroken voor de Flipposcoop.

Nieuwsbrief, uitgave van de Historische Kring Kesteren en Omstreken, maart 2009.

Joke Honders en Jacqueline van Rijn willen een boekje maken over de strenge winters van vroeger. Ze roepen mensen op bizarre feiten over het weer en anekdotes uit de Neder-Betuwe door te geven. (jokehonders@orange.nl). ‘Zo weten we bijvoorbeeld dat er in Dordewaard heel vroeger kloot (een balspel) gespeeld werd op het ijs en in Ingen en Ochten

wedstrijden in biggen vangen. En overal werd aan ringsteken gedaan. Er moet genoeg materiaal zijn!’

Mededelingen, uitgave van de Historische Kring West-Betuwe, maart 2009.

Helma Schouten schrijft over de Waterleiding Maatschappij Gelderland. Eind jaren vijftig hebben vrijwel alle dorpen in de westelijke Betuwe een aansluiting maar dorpen als Erichem, Kerk-Avezaath en Zoelen ontbreekt het daar nog aan. Uit sommige pompen komt niet alleen water, maar kronkelen ook kleine wormpjes. De conclusie voor de met het water sukkelende gemeente Zoelen: men staat voor de keus, of aaltjes of roestwater. In 1963 worden Zoelen en Erichem eindelijk aangesloten, maar nog steeds niet alle boerderijen. Tiel en Culemborg waren er overigens vroeg bij met een waterleidingbedrijf, 1874. Begin jaren zeventig had iedereen een aansluiting.

Briefkaart, bulletin van de Betuwse Kring van Prentbriefkaartverzamelaars, maart 2009.

De vereniging bestaat vijftien jaar. Begonnen met 29 leden zijn er nu 140. ‘Laten we er met zijn allen voor zorgen dat we de prentbriefkaart blijven gebruiken en koesteren als belangrijk tijdsdocument.’ Er staan in dit nummer 32 illustraties, maar tekst is er ook in ruime mate. Zo wordt geschreven dat de ansichtkaart van het ‘staartje’ van de 19de eeuw tot aan de crisisjaren (1930) een enorme rage is geweest. Er wordt nu geprobeerd een lijst te maken van alle particulieren en bedrijfjes (dat hoefden geen drukkerijen te zijn) die prentbriefkaarten op de markt hebben gebracht. ‘Het aantal uitgevers zou wel eens tot 50.000 kunnen oplopen’.

TOV-bulletin, uitgave van het Linge- college in Tiel, maart 2009.

Een in memoriam over de lerares Engels (1964-1976) Iet Munnik. ‘Het was een flamboyante persoonlijkheid. (...) Hiërarchische verhoudingen, in die tijd nog duidelijk aanwezig in de school, zeiden haar niets. Het was de gewoonte dat in de pauze elke docent zijn of haar koffie zelf inschonk, maar voor de directeur

werd de koffie ingeschonken door een van de aanwezige leraressen, die dan ook de kop naar hem toe bracht. Toen Iet op een keer de enige aanwezige vrouw was en een collega haar toe-fluisterde: ‘Koffie voor meneer Campagne’, antwoordde ze luid en duidelijk: ‘Mankeert hem soms iets aan z’n handen?’ De directeur beantwoordde dit met een lachje, schonk zichzelf in en bleef dat daarna ook doen.

Programma 2009-2010

Het voorlopige programma van de Oudheidkamer voor het seizoen 2009-2010 ziet er als volgt uit:

2009

- Donderdag 24 september *de Hittieten, een vergeten wereldrijk, door Hans van Oort,*
Maandag 5 oktober *de geschiedenis van Turkije en de betekenis van Atatürk, door drs. Frits Kat;*
Zaterdag 17 oktober *kleine excursie Kerkepad onder leiding van ir. Nico van de Rijt;*
Dinsdag 27 oktober *Turkije en de Europese Unie: zegen of vloek?, door drs. Lily Sprangers;*
Dinsdag 3 november *de Nieuwe Hollandse Waterlinie: het geheime wapen van Nederland, door Karl Blokland;*

Vrijdag 20 november *Betuwse Maaltijd in ‘De Oude Stadsmuur’;*
Maandag 23 november *presentatie Biografisch Woordenboek van Tiel (BWT) deel vijf, en twee korte lezingen;*

Dinsdag 8 december *Sinterklaas en Sint Martinus: gebruiken en herkomst, door drs. Peter Schipper;*

2010

- Zondag 10 januari *nieuwjaarsreceptie in Turkse sfeer;*
Dinsdag 19 januari *de wederopbouw van Tiel na 1945, door dr. Emile Smit;*
Maandag 1 februari *Baron van Brakell en het Fonds hulpbetoon aan de arbeidende klasse in het buurtschap Meerten, door drs. Klaas Tammes;*

Dinsdag 16 februari *lezing over Turkse literatuur, door Stine Jensen, in samenwerking met de openbare bibliotheek;*

Maandag 1 maart *culturele erfenis van het Ottomaanse Rijk, door dr. Dick Koopmans;*
Dinsdag 16 maart *betekenis van de opgravingen in Zoelen, door drs. Anouk Veldman;*
Maandag 29 maart *de komst van de Turken en anderen naar Nederland en Tiel, geschiedenis van de Islam in Nederland vanaf 1947, door drs. Johan Goossen;*

Dinsdag 6 april *lezing over Turkije, door dr. Gerrit Steunebrink;*
Donderdag 22 april *algemene ledenvergadering;*
Zaterdag 24 april *grote excursie naar Kampen.*

De sprekers van de lezingen op 16 februari, 1 en 16 maart en 6 april hebben nog geen definitieve titel opgegeven. Die worden later meegedeeld in het mededelingenblad MOT of in De Nieuwe Kroniek.

Verhalen Waalcrossings zijn nu vastgelegd

Op initiatief van de Oudheidkamer zijn op video (dvd) de herinneringen vastgelegd van vier Tielenaars die in 1944 betrokken waren bij ‘Waalcrossings’: het risicovolle oversteken van de rivier van bezet gebied naar het bevrijde Land van Maas en Waal.

Frans de Vilder (83) en Johan Schobben (91) ondernamen elk een aantal crossings om door de Duitsers gezochte Engelse militairen en Nederlandse onderduikers over te zetten. Daarna keerden ze weer terug. Het waren gewaagde ondernemingen omdat er op hen geschoten kon worden. Als dat niet gebeurde maar ze wel gearresteerd werden, dan konden ze als spion aangemerkt worden. De strafmaatregel van de Duitsers tegen ‘spionnen’ was vaak liquidatie. Frits van den Berg (84) ondernam één oversteek samen met twee anderen. Hij keerde niet naar zijn woonplaats Tiel terug, maar ging op het verzoek van de geallieerden in om als tolk bij hen te blijven.

Gijs de Bie (90) uit Zennewijnen organiseerde overtochten maar roeide niet zelf. Dat deed Leen Papo voor wie een monument (‘De roeier’) langs de dijk staat.

Het project werd opgezet door Wolter Aalders en Willem Rijnke, bestuursleden van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De opnamen werden gemaakt door een team bestaande uit Jan Bouwhuis en Ton de Kok van de werkgroep beeld en geluid van de Oudheidkamer en interviewer Aad Nekeman. Ze waren vooral diep onder de indruk van het duidelijke relaas op 6 april van de ernstig zieke Frans de Vilder. Op 24 april kwam uit Blaricum – waar hij woonde – het onontkoombare bericht dat hij overleden was. Na een sugges-

tie van een dochter van De Vilder over de toen uniek geworden opnamen, maakte Jan Bouwhuis vijftig kopieën van de ruwe versie van de dvd. Ze werden na de begrafenis aan familie en vrienden uitgereikt.

De crossings werden geschiedkundig nooit uitgebreid vastgelegd. Daarmee kwamen ze in beginsel in aanmerking voor een project van het ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen. Dat wil de herinneringen van getuigen van bijzondere gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog op dvd zetten. Ook al lijkt de oorlog inmiddels historisch volledig vastgelegd, toch zijn er nog tal van hiaten, vooral lokaal en regionaal gezien. Vandaar het ministeriële project ‘Getuigen Verhalen’. Het zijn de historische verenigingen in het land die het idee vervolgens vorm geven. In Tiel is dat de Oudheidkamer. In de loop van deze maand juni zou bekend worden of het Tielse project aan de subsidievoorwaarden voldoet. Inmiddels heeft het ministerie een beslissing genomen en helaas komt het Waalcrossingsproject niet voor subsidie in aanmerking. Het bestuur van de Oudheidkamer wacht nu de schriftelijke argumentatie af. Mogelijk dat er in beroep gegaan wordt tegen het besluit van het ministerie.

In de volgende Nieuwe Kroniek verschijnt in ieder geval een uitgebreid verslag van de bijzondere interviews met de Waalcrossers en over de voortgang van het totale project. Daaronder vallen dus ook de meer dan dertig ‘getuigen’ die zich na oproepen in de krant opgegeven hebben om hun verhaal voor de camera te vertellen.